

KÖZLEMÉNYEK

A Bedegi Nyáry família nyomtató mestere: ifjú Klösz Jakab. SZEPSI CSOMBOR Mártonnak (1595—1622) nevezetes útleírása, az *Europica varietas* (Kassa 1620. RMK. I. 500.) megjelenése után meg kell válnia a kassai iskola igazgatói állásától, s a magyar későreneszánsz kitűnő prózáírója a BEDEGI NYÁRYAK szolgálatába lépve Varannón lesz prédikátor s egyszersmind az ifjú NYÁRY Ferenc (1611—1622) nevelője, kinek oktatására összeállítja *Udvári schola* c. újszoikus erkölestanító munkáját, s akivel együtt esik a Felvidéken dühöngő pestis áldozatául. Ez újabb könyvére már mecénásai viselkedésnek gondot, s a NYÁRY birtokokon forgolódo prédikátorok közreműködésével a kisgyermek a nyja, NYÁRY Istvánné TELEGDY Anna (meghalt 1635) jelenteti meg Bártfán (RMK. I. 527.), ahol egy év múltán a fia temetésén elhangzott *Négy szép hallottas Praedikatiok* gyűjteménye (RMK. I. 534.) is elhagyja a sajtót. E prédikációs könyv GNOSTIUS János verses latin orációját, valamint KOVÁSZNAI B. Imre, KIS-KAPOSI István, MISKOLCZI S. János és IRATOSI T. János — a NYÁRY birtokok lelkészei — temetési beszédeit tartalmazza.

Ekképpen vált szükségessé, hogy a SZEPSI CSOMBOR műveinek kritikai kiadását előkészítő munkálatok során az Országos Levéltárban átnézzük a ZICHY család levéltárának a VÁRDAY, NYÁRY, TELEGDY familiára vonatkozó, mintegy kétezer tételt számláló 17. századi misszilis anyagát,¹ s így bukkantunk az alább közlendő levelekre, melyek figyelemre méltó adatokat tartalmaznak ifjú Klösz Jakab (1601—1660) bártfai tipográfus tevékenységének első éveit illetően, s árnyaltabban jellemzik azt a szellemi környezetet, melyben életpályáján elindult.

Az első levél írója, a németországi egyetemeken tanult KOVÁSZNAI B. Imre, előbb Korlátón és Kassán, majd 1615-től CSOMBOR Márton szülővárosában, a NYÁRY birtokhoz tartozó Szepsiben lelkész,² kinek nevét mint a *Négy szép hallottas Praedikatiok* egyikének szerzőjét említettük; egyetemi vitatkozásain kívül ő írta TELEGDY Annához az *Udvári schola* elé illesztett *Vigasztalo beszédet*. Leveléből kitűnik, hogy SZEPSI CSOMBOR posztumus munkáját TELEGDY Anna asszony jelentette meg, s a négy beszédet tartalmazó kötettel együtt eredetileg Lőcsén akarták kinyomtatni. Ott azonban 1623—1624-ben nyomtató műhely nem működött. A fiatal Klösz Jakab Bártfára tette át székhelyét,

¹ OL ZICHY család lvt. P. 707. Fasc. 81. NB. Nr. 7345—7999., 9409—9855., 10136—11029. A továbbiakban csak a Nr. jelzetekre utalunk.

² Ld. ZOVÁNYI Jenő cikkei a „*Theologiai lexikon*” részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Bp. 1940. 254.; RMKT. XVII/2. 290, 318, 350. Alább közlendő levele mellett másakra is rátaláltunk (TELEGDY Annához, Rozgony, 1628. március 19., Nr. 09586/b.), s utalhatunk olyanokra is, melyek őt emlegetik: VÁRDAY Kata — NYÁRYNÉ édesanyja — leányához (kelt 1623, „Vardaban makeden”, Nr. 0911.); TELEGDY Anna édesanyjához írva (Csicsva, 1623. szeptember 9., Nr. 10873.) utal kettejük levelezésére: „kovaznay ymre uramnak mynemö leuleket yrtam”.

SCHULTZ Dániel 1622-ig dolgozik, BREWER Lőrinc első nyomtatványa (RMK. II. 437.) pedig 1625-ben lát napvilágot. A nyomtatásról így másutt kell gondoskodni, s a kéziratosokat Bártfára viszik, ahol ifjú KLÖSZ Jakab már 1622-ben megkezdte működését.³ Előzőleg azonban a szerző — KOVÁSZNAI — betekintésre megkapja a kéziratosokat. A levélben két munkájáról esik szó, melyek egyike a *Vigasztalo beszéd*, — ezt Telegdy Anna lemásoltatta és visszaküldte —, másika pedig a négy temetési szónoklat közt lévő saját prédikációja, ugyanis csak erre vonatkozatható a levél „teobbi” prédikációt említő kitétele. Mint értesülünk, KOVÁSZNAI-nak egy szolgát kellett volna informálnia munkája kinyomtatása felől, ki azonban először távollétében járt nála, most meg nem jön, s így ő ez úton érdeklődik ez utóbbi írása sorsáról.

Különös érdekessége e levélnek, hogy szól az „Eoregh aszszon”-nak, vagyis VÁRDAY Katának egyik alumnusáról, „az Odera folio viz mellett levo Francofurtbā” lakozó „szegeny tanulo Deakia”-ról, kinek nevére s egy 1623. augusztus 3-án kelt, VÁRDAY Katához intézett levelére is ráakadhattunk.⁴ Úgy véljük ennek szövege sem érdektelen, hiszen SZENCZI MOLNÁR Albertről őrzött meg figyelemre méltó adatot, nevezetesen azt, hogy a Frankfurtban tanuló magyar diákok levelezésben álltak vele, további utazásaik tervezgetése közben tőle meg barátjától, Georg Remtól kértek s kaptak tanácsokat a „job állapotu heliek” felől. Első helyen ezek között a SZEPSI CSOMBOR által megírt és leírt Anglia szerepelt, s a tehetősebbek — utal rá a levél — már el is hajóztak a brit partok felé; menne a mi deákunk is, ha VÁRDAY Kata újabb forintjai megérkeznének. E korai adat irodalomtörténetírásunknak azt a megállapítását támogatja, hogy SZENCZI MOLNÁR orientáló tekintélye és szervező munkája nem kevés indítékot adott az angliai puritanizmus eszméinek hazai elterjedéséhez.⁵

A harmadik levelet 1624. március 25-én KLÖSZ mester írja SATHÓ Istvánhoz, VÁRDAY Kata varanói tiszttartójához, s számot ad benne arról, hogy a két megrendelt könyvvel sz. Gergely napjára (március 12.) elkészült, illetve, hogy az egyik már azelőtt is készen volt. Az egyik könyvet, melyet „Imadságos könyveczke”-nek mond, könnyen azonosíthatjuk Kecskeméti C. János *Szép és aytatos Imadsagos Konyveczkejével* (RMK. I. 533. és Sztripszky 1896a), melynek ajánlása VÁRDAY Katához szól, s valóban a levélben megjelölt 13 árkus terjedelmű (12r, 264 lap és 24 levél). Miután ajánlása 1624. Boldogasszony havának (január) 8. napján kelt, március 12-én csakugyan készen állhatott. Melyik lehet azonban a levélben említett másik, 12 árkus terjedelmű nyomtatvány, illetőleg mi lett a sorsa az első levél szerint nyomtatásra szánt két másik munkának? Nos, az *Udvari schola* — címlapja szerint — még 1623-ban elhagyta a sajtót, a temetési beszédgyűjtemény, a *Négy szép hallottas Praedikatiok* pedig 1624-ben jelent meg, mégpedig mindkettő a bártfai Klösz nyomdában. A pontosan meg nem határozott kiadvány csak az *Udvari schola* lehet, mert a 9 ½ 8r ív terjedelmű prédikációs könyvvel szemben ennek terjedelme (12r, 201 lap és 42 levél) éppen a levélben megadott 12 árkus.

Úgy látszik tehát, hogy a nyomtatónál 1623-ban megrendelték az *Udvari schola*, majd 1624 első hónapjaiban a Kecskeméti-féle imadságos könyv kinyomtatását. Az első — 1623-as kiadási évvel — 1624. március 12-én már készen volt, de a megrendelő a két

³ RMK. I. 518—520. Vö. FITZ József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Bp. 1959 137.

⁴ PATAKI Imre levele VÁRDAY Katához (Frankfurt, 1623. augusztus 3., Nr. 10761.) VÁRDAY Katának egy másik, JÁNKI TÓRÓS János nevű alumnusával is találkozunk, ki két magyar nyelvű levélben tudósította patronáját boroszlói illetve frankfurti élményeiről (1623. július 10., Nr. 10922. és 1623. augusztus 5., Nr. 10921.)

⁵ Ld. pl. HEREFEI János: *Adattár 17. század szellemi mozgalmainak történetéhez. 1. Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében*. Szerk. KESERŰ Bálint. Bp.—Szeged 1965. passim.

kiadványt egyszerre akarta átvenni, amire 1624. március 25. után került sor. Miután a nyomdászmaster elszámolása csak két munkát említ — mint látjuk, az *Udvari scholdát* meg a *Szép és aytatos Imadsagos Konyveczkét* — a *Négy szép hallottas Praedikatiok* nyomtatására ezektől függetlenül s 1624. március 25. után került sor, de — mint címlapja tanúsítja — még ebben az évben ez is megtörtént.

Az elszámolás a nyomtatás költségeiről is pontos adatokkal szolgál. 1 árkus ki-nyomatása 4 magyar forintba kerül, az összesen 25 ív terjedelmű két könyv nyomdai költsége tehát 100 forint, éppen három csikó ára. Legalábbis SATHÓ István egy, néhány héttel később kelt másik levelében így szól: „Az Harom fekete gyermek louakat Lőczen el nem athattak Kglmes Aszonó, mind az haró gyermek louat saas forinton kertek.”⁶

A megrendelő azonban nem sietett a fizetéssel, mint erről a GNOSTIUS János által 1624 végén írt, negyedik levél tanúskodik. GNOSTIUS-ról eddig nem tudtunk többet, mint amit *Brevis delineatio mortis pestiferae* c. beszédében magáról elárul:⁷ „Facta per Paedagogum Johannem Gnostium Suczanen[sem]”. SZEPSI CSOMBOR kollégája volt ő is, azoknak a kis NYÁRY Ferenc körül tevékenykedő mestereknek egyike, kikről TELEGDY Anna is megemlékezik.⁸ A fiúcska halála utáni életsorsa TELEGDY Annához írt siránkozó leveleiből követhető nyomon; kitetszik belőlük, hogy 1618-tól kezdve még 1632-ben is az ő szolgálatában állott⁹. Egyébként alighanem SZUCSÁNYI Jánosnak kellene őt neveznünk, hiszen a GNOSTIUS név aligha több humanista tudóskodásnál.¹⁰ Említett levele szerint a NYÁRY familia még 1624 végén is tartozik KLÖSZ mesternek 75 forinttal, s emiatt a nyomtató nem is adja át a kész köteteket, GNOSTIUS pedig pénz nélkül nem mer a nyomdász szeme elé kerülni. Ebben az összegben már a *Négy szép hallottas Praedikatiok* költsége is benne lehet, hiszen az év folyamán ez is elkészült.

A levelekkel kapcsolatban még azt említjük meg, hogy a KLÖSZ névnek a FITZ József által megfigyelt 9 változata¹¹ után itt egy tizedik, a sajátkezü levéllel megerősített KLÖCZ alak is felbukkan. A helyesírási bizonytalanság e tanújele mellett mégis fel

⁶ VÁRDAY Katához, Varannó, 1624. július 25., Nr. 10794.

⁷ A négy prédikáció egyike. Vö. ZOVÁNYI i. m. 158.

⁸ VÁRDAY Katához, Varannó, 1622. február 9., Nr. 10863. Itt többek között ezt olvassuk: „... az edes nyáry Ferencem kegd t ýgen emlegetý igen örömet latna kegd t ýolis tanul. nagi kedue kezdet hozza lený az varanaý predýkator mesterekel egöt kegre taniýttany az mag [!] mestere ýs ot uagon. harman uadnak melete...” A „mag” talán „magiar” akarna lenni, s akkor SZEPSI CSOMBOR vagy GNOSTIUS rejtőzik mögötte, kiknek eredményes munkálódását ékesen bizonyítja az a két sajátkezü levél, mely a kisfiútól ránk maradt (mindkettő VÁRDAY Katához Varannóról, 1622. július 3., Nr. 10636. és ugyanazon évben augusztus 5., Nr. 10635.) TELEGDY Anna előbb idézett levelében a család és a könyv kapcsolatára is találunk utalást, édesanyjának könyvet küld ajándékba: „... en kegk nem tudvan egeb ayandekot köldený hanem eg kys könuecket: kýben agya ýsten hagi kegd oluashason. nagi ýo esegegeben...” Hasonlóképpen könyvek forgatásáról tanúskodik az a Rozgonyból 1613. március 22-én kelt levél, melyet ZOLNAI György deák, VÁRDAY Kata ottani tisztartója ír úrnőjének (Nr. 11016.), s melyben így szól: „Az kónjweczkeketis az Compactorral be kötettem az harmat eo Ngnak azokotis ala kwldtettem. Az fejr kónjweczket azt móda hogj semmikeppen benē köthetj az fekete Aranas kóniweczkebe: Azokotis Ngnak ala kwldtettem.”

⁹ Varannó, 1624. október 25. (Nr. 09849.), uo. 1632. május 3. (Nr. 09855.), uo. 1632. július 11. (Nr. 09528.)

¹⁰ Az efféle névlatinizálás korabeli humanista szokás volt. FECSKÉS doktor pl., kiről Telegdy Anna is megemlékezik („... az edes kys ferkóm ýgen beteg... feckes es egi olaz doktor uolt melete de feckes ma cekkere mene...” — írja VÁRDAY Katához Kassáról 1622. március 22-én, Nr. 10867.), saját levelében „Doctor Martinus Hirundo”-nak írja alá magát (VÁRDAY Katához, Munkács, 1620. március 25., Nr. 10538.; a magyar nyelvű levél egyébként igen érdekes receptet tartalmaz).

¹¹ I. m. 180.

kell figyelniünk arra a szembetűnő különbségre, mely a négy levélíró között a helyesírás és a stílus tekintetében a nyomdász javára mutatkozik. GNOSTIUS pl. a saját nevét is meglehetősen szokatlan alakban (Janoss) írja, s a régies betűjelek (ý, ŷ, w, ű, gi stb.) mintha évtizedekkel korábban kerültek volna papírra. E ténynek van jelentősége, mert hiszen az ifjú Klósz nyomdája mintegy félszázados működése és több mint hetven magyar nyelvű terméke révén kiemelkedő szerepet játszott helyesírásunk alakulásában.¹²

A szóban forgó levelek — úgy véljük — jól érzékeltetik azt a légkört, mely a VÁRDAY, TELEGDY, NYÁRY familiát a 17. század első évtizedeiben körülvette. Az Ecsedtől Varannóig terjedő országrész ECSI BÁTORY István szellemét őrző kulturális életének jellemző mozzanatai bontakoznak ki belőlük, s a család levelezésének itt nem érintett, többi darabjából is. E levelek meglepő intenzitással sugallják azt a tanulságot, hogy a nagy mecénás és író udvarának széthulltával örökségét a NYÁRYAK ápolják tovább. A varannói, kisvárdai, helmeci, rozgonyi, kállói, szucsányi stb. kúriákat benépesítő prédikátorok, tanítók, deákok újsztoikus szellemű kulturális törekvéseit megértő patronusként támogatják, a Tiszahátnak és az attól északra eső területnek az 1630-as évekig nagyjában egységes kulturális arculata részben épp a NYÁRY család igényei és mecénási tevékenysége jegyében formálódik. A korábban kállói papságot viselt, majd LÓNyai Zsigmond udvari prédikátorává lett, tekintélyes és termékeny hitvitázót, KECSKEMÉTI C. Jánost is VÁRDAY Kata kéri szóban forgó imádságos könyvének megírására, ő viseli költségeit, tisztviselei bonyolítják le a nyomtatással kapcsolatban felmerülő ügyeket. A könyv bevezetőjében a nagyasszony udvara úgy kerül elénk, mint „pietatis Schola . . . kegyességnek Scholája, melyben bizonyos órákban az Davidnak Soltára olvastatik és énekeltetik vala.”¹³ Léleképítő olvasmányok igénye találkozott tehát szerencsésen össze a nagyra hivatott fiatal bártfai nyomdászmeister, ifjú KLÓSZ Jakab meginduló vállalkozásával. Működésének első éveiben teljességgel e szellemiség szolgálatába szegődik. Tevékenységét KECSKEMÉTI C. János három munkájának kinyomtatásával kezdi 1622-ben, majd a következő két évben, — mint látjuk — a NYÁRYAK rendelkezésére dolgozik, s ugyanezen körből bocsát ki ismét három munkát. A családdal való kapcsolatára a továbbiakban nem találhattunk utalást, megszűnt-e — talán éppen az utolsó levélből sejthető anyagi okok miatt — vagy csak emlékei lappanganak, egyelőre nem tudjuk megmondani. A felderíthető három év mind az irodalom, mind a nyomdászat számára gyümölcsöző kapcsolatot tár elénk.

A négy levél így hangzik:

I.

KOVÁSZNAI B. Imre levele TELEGDY Annához. Szepsi, 1623. május 31. Nr. 09586/a.

Alazatos szolgálatónak utanna az Ur Istentoele Nagodnā sok lelki testi jokat boe-
sesegen megh adadni szivem szerent kivanok.

Az Ur Istenek neve diczirtessek, az Nagtok szegeny tanulo Deakia megh eleve-
nedet, es egessesben az Odera folio viz mellet levo Francofurtbā lakozik, de ighen megh
fogatkozot az pezbol. Mert az tallernak arra annira le szallot oda hogj az aszszoniō

¹² Uo. 137, 180.; DIVALD Kornél: *A bártfai Szent Egyed templom*. Archaeologiai Értesítő 1918/1919. 87. l.; GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a 15. és 16. században*. 2. füzet. Bp. 1931. 231, 267. l.

¹³ KECSKEMÉTI C. János: *Szép és aytatos Imádsagos Konyveczke*. Bártfa 1624. RMK. I. 533. és SZTRIPSZKY 1896a. ()()b—)()3a levél.

eo Nagatol¹⁴ adatot penz talam cziak szaz forintot sem teszen ott, mývel hogj eggik resze penzenek volt az Ferdinádus fel tallera, melliket eo Naga ket ket forintban szamalt, eo penigh cziak 4 garasban keolti el. Az Isteneret eo Naga raita konieorwllion, es ne haggia oda hanē valczia ki Nagöd ebben Eoregh aszszoniö eo Nagānal' legien io teorekedo. Nagöd ithon nem letemben kildette volt viszsza az Praedicatit melliet le iratatot vala Nagöd, es iria hogj az teobbit az Udvari Scholaval eggíwt el kwldi Leoczere ki niötatatni, En mind vartā az Nagöd jambor szolgajat de ide nem jeot, en informaltā volna az kiniötatas felol. Ez az viszsza kildetet Praedicatit akariae Nagöd ki niötatatni auagj Nem azt Nagöd lassa, es felole tudosiczion. Az Ur Istennek boeseges aldasa szallio Nagödra.

Szepsini die ultima May A[nn]o 1623.

Nagödnak alazatos kaplania,
Kovasznai Imre Szepsi Praedicator
eoreomest szolgal.

P. S. Az eo Naga Deakia levelet vit aszszoniö eo Nagānak, es Helmeczi Praedicator Uramnak¹⁵ azokból allapotiat Nagtök megh ertheti.

Kívül: Spectabili ac Mag[ni]ficae D[omi]nae, D[omi]nae Annae Thelegdi conthorali S[pectabilis] ac Mag[nifici] D[omi]ni, D[omi]ni Stephani Niari de Bedegh gen[er]ossimae et D[omi]nae Patronae ac filiae benignissimae

II.

PATAKI Imre levele VÁRDAY Katához. Frankfurt, 1623. augusztus 3. Nr. 10761.

Az Attia Ur Istentől, szerelmes Fiaert az Ur Jesus Christusert, ki leött minden hiueknek igassaga bölczessege szentsege es ualtsaga, io egesseges es iduösseges hozzu eletet keuanok, Nagtokk tellies sziuemből.

Nagi halakat adok, az en Istennemnek azon, hogj Nagtök io egessege felöl ertetem, mellj Nagtök jo egessegenek, megh maradasaert ejeli napali imattsagomban könyörgöttem es könyorgeok naponkent, hofi eo felsege megh tarcza, megh algia es jo szerences elömenetellet minden dolgaik, s kivalkepen penigh ezt az Isten Anya szentegihazahozualo io akarattjat, megh koronazza: es mint az genge Aszonyallattól Christus urunk fejere öntettetet draga kenetnek jo emlekezetit, Az Évangelistak által mindenut hirdettette es az mai napigis hirdetteti, Nagkk es jo akarattjat az eö diczosege mellet valo szorgalmatos gonduseletet, terjesze kj nagi sok eztendökre.

El vöttem Nagödk levelet es azzal eggíwt Nagöd jo akarattjabol en szamomra kildetet aranyakatis Nrö 25. meli Nagöd jo akarattjat ha en Nagödk megh nem szolgalhatom, az akinek diczösegere uigiaz ez szent dologban Nagtök kiualkepen, mind ez eletben s mind az mas eletben Nagjsagodnak bössegesen fizesse megh: enis az en vekony allapatom szerintt eneggie az Ur Isten, hofi Nagk mint kegies patronaimnak szolgalhassak megh. Nagy szüksegemnek idejē es szinten keuanatos időben vöttem ell Nagtök jo akarattjabol zarmazott aranyakat: mert keues idő alatt: igen megh fogiatkoztam volna

¹⁴ VÁRDAY Kata.

¹⁵ KIS-KAPOSI István 1620-tól királyhelmei prédikátor. Ld. ZOVÁNYI i. m. 216. Az átnézett anyagban több érdekes, Helmecekről keltezett levelét találtuk meg (TELEGDY Annához 1632. november 17., Nr. 09557/a.; NYÁRY Istvánhoz 1638. május 28., Nr. 07687/c.; 1639. április 28., Nr. 07687/d.; 1642. március 31., Nr. 07687/c.)

ha az attjafiak által Nagtők leuele nem jutott volna hozzam miuel hogi az penznek semmi-
ben ninczen job arra, minden marhanak penigh inkab neuekedet ez idejgh arrà. Tovab
innet Francofurtombol, nem mehettek: mert mind az szük allapat az mezze es mas
orzagokra valo uttol; s mind penigh az Norýmbergaj Remus doctornak es Szenczi Mol-
nar Albert Uramnak leuelej, kiktől job allapatu helieket tudakoztunk, megh tartoztat-
tanak: benünket ugi vagion, hogi az kikk bösegessen valo költsegek közzulünk, el
mentenek innet Anglia fele minekük ninczen modunk benne, nemis lezen mind addigh,
mig Nagtők leuelet nem vezzünk: Megh marattanak eo kegýelmekis velük az Nagtők
alumnusi. Vadnak legien hala az ur Istennek jo bölcz es igaz tudomanýu Doctorink kik
naponket az Sz: irast igaz foliasaban magiarazzak mýs szorgalmatossan, halgattjuk es
tanulliuik, az menyre erónk es költsegünkis engedi. azon munkalkodvan, hogi mind
Nagtők felölünk valo jo remensegenek megh felelhetnenk, s mind penigh egebeknek
remensegenek, melire az Urttol kerünk segedelmet naponkent. Egessegemet az mi
illeti Nagýsagos Aszonýom ennek elötte majd három holnapigh igen nagi változas
alatt volt es közel három holnap alat sem etelnek sem itálnak ezeit nem erzettem,
sött megh az kenyéretis mind az azzu fa hejat kenzeritettem volna ragni, ugi öttem,
hol egiczer napjaban, neha penigh harmad napban eggiczer mert az etelt mind az idő
alat sem kevántam. im ket hete hogi neha neha ehetem, de mégh mostanis haborgat-
nak az Canicularis napok.

Szükseges allapatunkat megh nem tagadhatjuk, mind azon által Nagöd jo akaratt-
jaban tudom megh nem czalatkozom. Lattja az Ur Isten el tauoztathatatlan szüksege-
men kjuöl Nagtoktol uött promotiomot semmi haszontalan dologra nem költöm, sem
kis lakasomra es aztalomra, de miuel hogi ez szüksegh nagi es minden draga az [!] sem
tuggiuik hova lezen egi tallerunk, melien ugi szívünk faj: söt megh az mik szuksegesekis
azokat el haggiuk: mert ha czak azokat zerzenenkis megh mi nemet orzagban igen keues
ideigh lakhatnank. Mi mindenben Nagýsagod jo akarattjara hagyuk magunkat es jo
remensegh alat az migh lehet ez szentseges tudomanýban forgolodunk: meliböl az Ur-
nak, Nagöd kereztyenyé jo akarattjabol, engegie az elő Isten, hogi haznossan forgolodo
saphári lehessünk. es Nagysagtők jo akarattjanak az idegen nemzet közöttis, idegen
orzagokban hirdetőji.

Tarcza megh az elő Isten nagisagtokat jo szerenczes es egesseges eletben szent
nevenek diczeretire Anýa szent egihazának epuletire es minden úgiefogiottnakn giamo-
litasara. Amen

Frankofurtomban. költ Anno 1623 Augusti 3.

Nagisaghtoknak

alazatos alumnussa.

Patachi Imre

Kívvül: Spectabili ac Magnificae D[omi]nae D[omi]nae Chatarinae de Kisvarda etc.
quondam Spectabilis ac Mag[nifi]ci D[omini] D[omini] Pauli Nyari de Bedegh, consorti
Patronae benignissimae ac gratiosae. pateantur

III.

Ifj. KLÖSZ JAKAB levele SATHÓ Istvánhoz. Bártfa, 1624. március 25. Nr. 08526.

Szolgálók kednek mint jó akaró Vramnak, Isten kēdet kívánsága szerént való
jókkal áldgya megh. etc.

Jó akaró Vram, kēdet azért kellettē megh találnom ez levél által, mivel hogy
kēd ez el mult napokban egy paraszt embert hozzam küldöt egy levéllel, irván, hogy ha

el vegeztemé az ő Nagyságok könyveit, egy azért kész vala akkor benne de az másik még nem, irtam akkor kǵdnek hogy sz. Gergely napjára készek lesznek, minék utánna érettek nem küldöt kǵd az könyvekért, nem tudom mi az oka, én azokat régen el végeztem. Kérem azért kǵdet, hogy érettek küldgyön kǵd egy embert mind pinzel, az Imadságos könyveczkének vagyon 13 arcusa, arcusat négy négy forinton, tészén 52 forint. Az másiknak vagyon 12 arcusa, tészén 48 forint. Tészen azért mindenestül az Summa 100 Magyar forint. Kerem kǵlet, mint jó akaró böczületes Vramat, az mint az elötis kérém kǵdet levélben, ha lehetne, hogy aranyot vagy tallýrokat küldőne kǵd, az mint most jár, igen nagy barátságot czelekedné kǵd, megh ügyekezem szólgálni az mivel lehet, kǵd né késsék, hanem küldgyön kǵd egy embert vagy az Hlavatit, mint hogy jól ismerem ötöt reghi barátomat.

Az Vr Isten ő sz. Felsége éltesse kǵlet mind ő Nagyságat, sok esztendeigh nagy jó egészségben. Datum Bartphae 25 Marty Anno 1624.

Kǵdnek esméretlen barattya.
Klőcz Jakab könyv-
nyomtato Mpr

Kivül: Adassék ez levél az Nömös es Beczületes Satho István Vramnak, az Waranay Tisztartanak ennekem jó akaró esméretlen Wramnak Varanovian

IV.

GNOSTIUS János levele TELEGDY Annához. Varannó, 1624. december 21. Nr. 09527.

Alazatos es meltatlan zolgalatomatt Aianlom Nagödnak mint ennekem mindenkoron kegyelmes Aszonnyomnak s Patronamnak. Az Vr Iñ minden szerenczes iokkal, es kedwes hosszú ideighlen valo elettel alǵya megh Nagödatt, mind az Nagöd kedweesewel Egýetemben.

Megh atta enneké Egrý Gergely¹⁶ az Nagöd Levelétt, kiből az Nagöd hozzam valo kegyéls akarattýat beöszegessen megh ertetté. Akartá volna sziwem szerenth Kegýelmes Aszonnyom ha Nagöd paranczolattýara mingýarast Helmeczre el mehatté volna, de tudgya Nagöd hogy az Aldot údnep napok eleötteónk vadnak, Kewantatik Kegýelmes Aszonnyom, hogy ollyan szent wdnep napokon az Ecclesianak zolgallyak, azert Nagödul kegyelmes boczianatot kerek, azokat egeszegben el vegezwen mindgyart ala megýek Nagto'khoz. Az mi penigh Kegýelmes Aszonnyom az Bartphaý utamott illetj, bizony ío szivel el menté volna, de miwelhogý az kónyw nyomtatonak mindenestül az eó munkáýat Satto vrá megh nem atta, hané még tartoznank Egýnehaný forintal, kit Sato vrá Nagöd hire nelkwíl né akarýa megh adnj, azert Nagöd irion Satto vramnak hogi eó keglme adgya megh az kónyunyomtatonak az eó munkáýat, en minden kesedelmnelkwíl el megýek se Sarkant se Orozlant nem praetendalok, hanem Nagöd paranczolattýának engedelmes lezek, es hatra maradott kónýueczkekett el hozom, Mert ha eddigis el menté volna, czak hiaban lett volna az en oda valo iarassó, holot még Sato vrá az kónyw nyomtatonak megh nem fizette, Még hatra volna Hetwen Eótt forint, azt eó

¹⁶ A NYÁRYAK egyik helmeci tisztartó deákja. Több levelet írt TELEGDY Annához 1621 és 1634 között (Nr. 09491—09503.)

keglme en tñlem akar masul el kwldhetj, ha Nagöd megh paranczollja. Ezek utan Az Vr Iñ ó Szenttfelseghe Sok Eztendeigh kedves io Egesegeben Eltesse es tarczia Megh Nagödatt. Datum In oppido Warano Die 21. Decembris Anno D[omi]nj 1624.

Nagödnak alazatos es meltatlan
zolgajal zolgal mig áll.
Gnostius Janoss
Mpria.

Kívül: Tekintetes es Nagýssaghos Telegdy Anna Aszoñnak Az Tekintetes es Naghös Bedeghy Niary Istwan Vramnak eo Naghañak szerelmes hazazarszanak nekem mindenkoron kegýels Aszonnyomnak

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN—KULCSÁR PÉTER

Ismeretlen XVI. századi nyomda a mai Burgenland területén. Az utóbbi időben egy eddig ismeretlen, a mai Burgenland területén működő nyomdáról sikerült tudomást szerezni három felbukkant nyomdatermék alapján, amelyek eddig a gráci ferencesek központi könyvtárában lappangtak.¹

A nyomda, amint azt az impresszum mutatja, a Lajta menti Wimpassing (Vimpác) faluban az 1593-ban felavatott obszerváns ferences-zárdában működött néhány éven át. Max GROLIG² említett ugyan egy 1599-ből származó wimpassingi nyomtatványt, melyet a göttweigi kolostor könyvtárából ismert, de a nyomda helyét az alsó-ausztriai Neunkirchen melletti Wimpassingban kereste³.

A wimpassingi ferences rendház alapítói, Leonhard von PÜCHLER leánya Magdalena és annak férje Ruprecht von STOTZINGEN, Hornstein (Szarvkő) Svárországból származó akkori birtokosai voltak.⁴ Mint hithű katolikusok igyekeztek alattvalóikat a reformáció hullámaintól távoltartani. Erre a törekvésükre vezethető vissza mind a zárda alapítása, mind a nyomda berendezése. Ez utóbbinak az volt a feladata, hogy a hívek részére katolikus imakönyveket állítson elő. A három eddig ismeretes imádságos könyvön kívül feltehető, hogy még jelent meg több ilyfajta könyvecske is e nyomdából, de feltalálásukat, úgy mint ezeknél is, a véletlenre kell bízni.

A ferences kolostor — és vele együtt nyilván a nyomda is — hamar elenyészett. Egyesek az 1605. évi BOCSKAY-féle, mások az 1619. évi BETHLEN-féle háborúkkal magyarázzák a pusztulását. Tény az, hogy 1628-ban már a minoriták vették át a zárdát.⁵ A wimpassingi nyomda ma ismert termékei a következők:

1 (GIENGER Georg): *Der qantze Psalter [Des Königlischen Propheten Dawids. Gedruckt zu Wimpassing an der Leytta/ im New erbawten Barfusser Closter /bey vnser*

¹ Az ottani könyvtár vezetője P. Theodor TABERNIGG hívta fel figyelmemet e nyomtatványokra.

² Max GROLIG: *Die alt-österreichischen Privatpressen.* „Archiv für Bibliographie, Buch- und Bibliothekswesen”. 1927. 2. évf. 20. BORSA Gedeon volt szíves erre az adatra figyelmeztetni.

³ GROLIG téves helymeghatározását azután a későbbi szakirodalom (pl. BENZING, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet.* Wiesbaden 1963, 463) is átvette.

⁴ *Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes.* Bd. II/2. Eisenstadt 1963, 1038,

⁵ *Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes.* Bd. II/2. Eisenstadt 1963, 1032—33 és 1038.

lieben Frawen. M. D. xciii. (:)⁸):(4 A⁸-W⁸ = [12] 168 lev. — 8° A címlap következő részei vörös nyomásúak: Der Königlichen Propheten . . . Gedruckt zu Wimpassing . . . M. D. xciii. A cím alatt két címer: a jobboldali a PÜCHLER, a baloldali pedig a STOTZINGEN családé. Az egész címlap öntött cifrákból összeállított díszkeretben.

Az előszóban „Fraw Magdalena Freyn von Stotzingen/ gebornen Pühlerin von Weitteneck/ Freyn zu Hornstein vnd Seuberstorff” az olvasónak ajánlja e zoltárkönyvet a többi könyvecskével együtt, amelyeket az általa alapított és dotált wimpassingi kolostorban nyomtatattott. Ugyanott van említve, hogy Georg GIENGER által Dániel prófeta 150 újonnan lefordított zoltárát tartalmazza.

2. *Christliche Catholische Gebett, so auff die siben Tagzeiten, ein jedtweders in sonderheit /für alle Stände/ mag gesprochen werden.* (Gedruckt zu Wimpassing an der Leytta/ im New erbawten Barfusser Closter /bey vnser lieben Frawen.) 1593. A⁸ = [8] lev. — 8° Díszkeret mint a fenti.

3. *Das Leyden Jesu Christi /In die siben Tagzeit außgetheilt/ vnd in Gebetsweiß an die heilige Jungkfraw Maria Gestellt/ Sambt einer Dancksagung zu CHRisto/ vmb sein bitter Leyden vñ sterben/* Durch die Wolgeborne Fraw/ Fraw Magdalena Freyn von Stotzingen/ geborne Pühlerin von Weitteneck/ Freyn zu Hornstein vnd Seuberstorff/ in Druck gegeben/ vnd der auch Wolgebornen und Ehrwürdigen Frawen/ Fraw Ursula Freyn von Stotzingen/ Abtißin des wirdigen Gottshauß Heggbach dediciert. Gedruckt zu Wimpassing/ an der Leytta. M. D. XCIII. A⁴ = [4] lev. — 8°.

Díszkeret mint a fenti.

A címlap következő részei vörös nyomásúak: In die siben Tagzeit außgetheilt vnd in Ge= . . . Gedruckt zu Wimpassing/ an der Leytta. M. D. XCIII, továbbá magában a szövegben az imádságok kezdetei.

A fenti három nyomtatvány, amint erre az első kötet bevezetése is céloz, szoros tartalmi összefüggésben áll egymással. Azonban a címlapok és az impresszumok, valamint az ívjelek önálló megjelentetésről tanúskodnak. Mindhárom mű egyetlen fehér préselt bőrkötésben maradt fenn, amelynek mindkét csatja hiányzik, a metszése pedig zöld. Eltekintve néhány folttól tökéletes példány. A kötetet Grazban a ferencesek újonnan létesített központi könyvtárukban A 44/44 jelzet alatt őrzik.⁶

4. NARCISCUS [HOLDIUS?], Leonardus: *Carmen Reverendi . . . Domini Erhardi Cristiani Ord. S. Ben. Monasterii J. Maria in Cellis in Austria Abbatis Natalem sexto Idus Ianuarii celebrans . . . scriptum a F. Leonardo Holdio Nansa [Narisia?] Ord. Min. Sacerdote . . .* Imprensa [sic!] in Wimpassing Nove eorundam Fratrum Minorum de Observantia Monasterio Anno 1599.

Ezt a nyomtatványt „NARCISCUS” szerző neve alatt Max GROLIG ismertette² az alsó-ausztriai göttweigi bencés kolostor könyvtárából, amely azonban eddig ott nem volt fellelhető. Legújabbán Michael KRIEG úr (Wien) volt szíves rendelkezésre bocsátani a nála levő GROLIG-féle kéziratos gyűjtésből a fenti, pontosabb leírást.

KARL SEMMELWEIS

⁶ A nyomtatványok leírása P. Theodor szíves közlése alapján történt. — Az első és második mű további példánya — BORSA Gedeon tudósítása szerint — a ljubjanai szeminárium könyvtárában található.

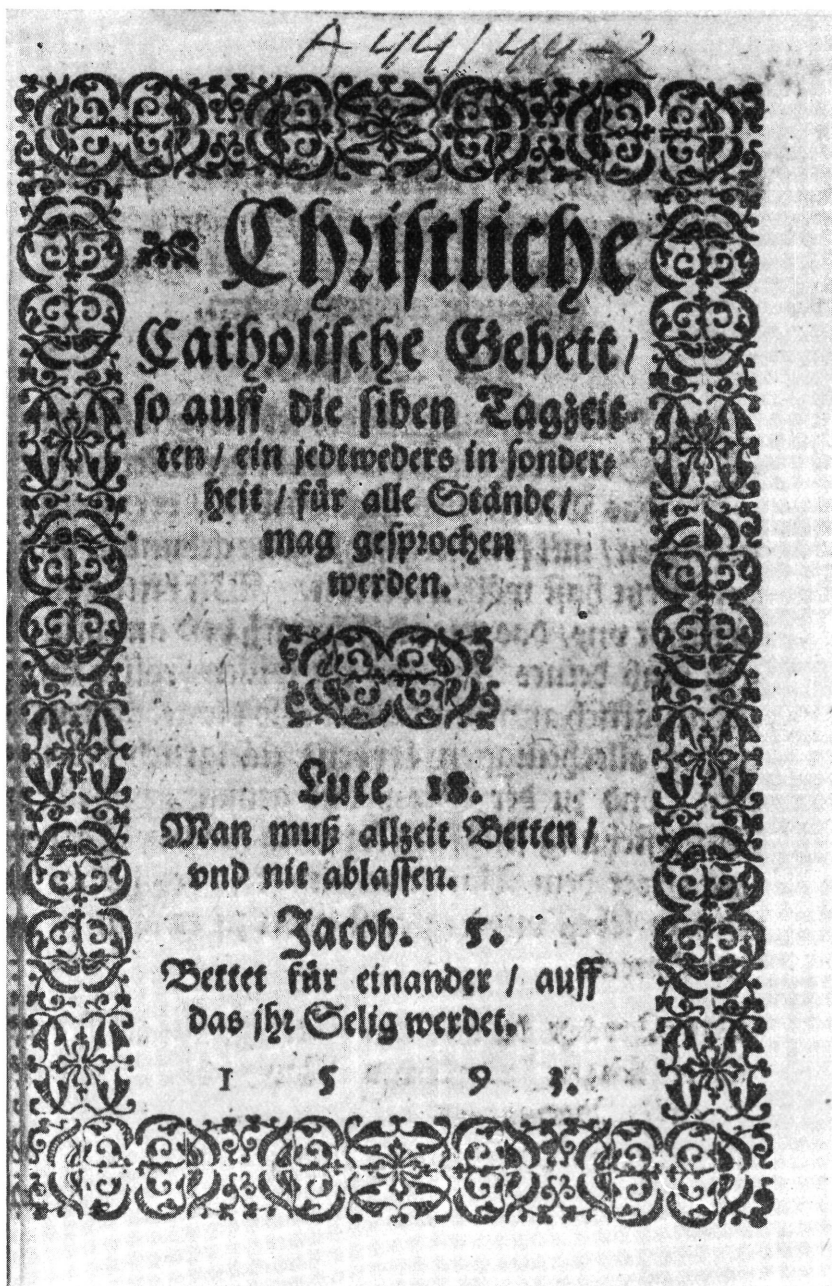
1. Az 1. sz. nyomtatvány címlapja

**Den Wolgeborenen Frawen/
Fraw Magdalena Loblin Freyn zu
Weinburg/2c. Bräula von Weckhaw/Frey zu
Creussen /2c. Constantia Püßlerin von Weis-
tencz/Frey zu Hornstein vnd Eubersdorff/2c.
vnd Justina von Dresting / Freyn zum
Stain/ Weinen freuntlichen
lieben Töchtern.**

Wunsch ich Georg Genger zu
Kottencz D. Röm: Kay: May: 2c.
Nacht vnd Burgvogt zu Enns/ vom
Allmächtigen Götliche Hulde/ Gnad/ Hapl/
vnd alle glückselige Boffart/ sampt anbedingung
meiner Väterlichen trew / lieb vnd freunds-
schafft. Wiewol bey der mähig vnd vñle der vns
terschiedlichen alten vnd Newen teutschen Dres-
uer/ Curs vnd Betbücher / so vor / vnd zu vns
fern scitten offentlich im Druck außgangen /
auch noch täglich außgehn / vnd allenthalben
fapf getragen werden / nit vnbilllich für ein fürs
was vnd vberflus geachtet werden möchte, einig
ander New Betbüchel fürzubringen.

So hab ich doch auß eygentlicher erfah-
rung war genommen vnd befunden / das vil
(.) 11
Leu

An gützigigen frommen Leser.
Diese des H. Propheten Da-
uides Hundert sayffig Psalmen/
sind durch den Edlen vnd Gestrengen
Heren Georgen Genger / zu Kottencz vnd
Wißt / D. dreyer Röm: Kayser gebairnen
Rath / Camerer vnd Burgvogt zu Enns/ 2c.
verständiger als zuvor verdeutsch / vnd in si-
ben Gebertzzeit / wie der H. David von ihme
bezeugt: O Herz sibemal im tag lob ich dich/
vnd zu Mitternacht stehe ich auff dich danck-
barlich zu preysen/ 2c. außgerbeyt: vnd serzo
wider durch die Wolgeborene Fraw / Fraw
Magdalena Freyn von Stogingen, gebornen
Püßlerin von Weittencz, Freyn zu Hornstein
vnd Eubersdorff / sampt selichen alten Kir-
chengebeten auff anhalten vñler frommen güt-
berzigigen Christen dem Allmächtigen zu lob-
che, vnd preys / vnd dann dem gemainen Las-
yer / Mann vnd Frawen / Jungen vnd Al-
ten vnd zusoderst iren Kindern vnd Kindes-
koffen zu Trost vnd Wolsart / auff iren vns-
tossen in irem New außgehabten vnd douer-
ten Closter zu Wimpansing in Stuck
gestehen worden.

3. A 2. sz. nyomtatvány címlapja

ters/ vnd Sohns vnd heiligen Geistes / sey alle
zeit ob vns / vnd behüt vns vor allem laid vnd
vbel/ Amen.

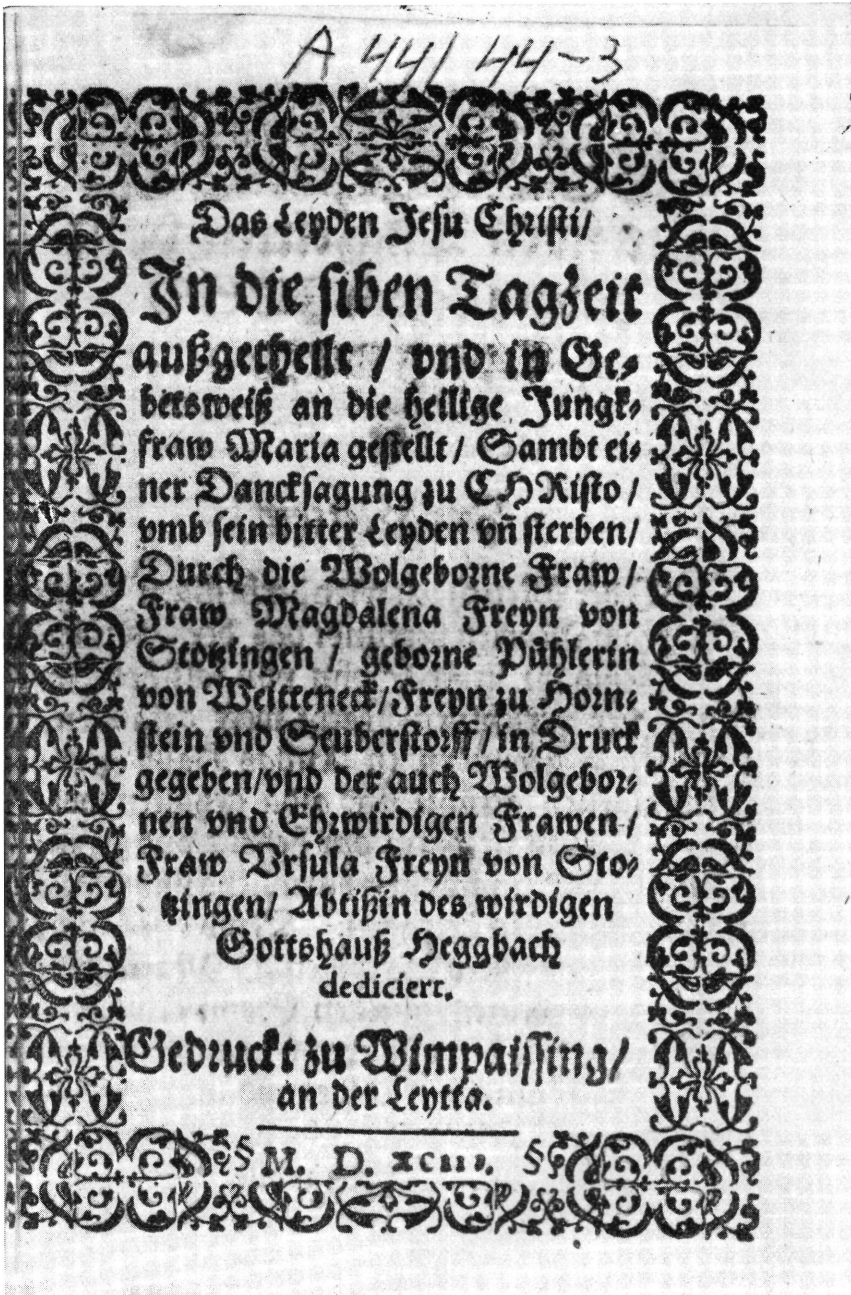
Vnd Gott laß die Seelen aller abgestorbenen
Christglaubigen durch sein milte Barmhertzigs
keit in frid ruhen/ Amen.

Vatter vnser.
Begrüß sehest.
Ich glaub in Gott.

Gedruckt in Wimpfching an
der Seytta / im New erbawten Bar-
fusser Closter / bey vnser lieben
Frawen.

Újabb adatok a sárospataki nyomda történetéhez. A magyarországi héberbetűs nyomdászat történetével kapcsolatban SCHEIBER Sándor az elmúlt évben volt szíves felhívni a figyelmemet az akkor még kéziratban levő Magyar Zsidó Oklevéltár VIII. kötetében található nyomdatörténeti adataira.¹ Eszerint DEBRECZENI Tamás a RÁKÓCZI birtokok sárospataki prefektusa egy 1633 aug. 7-én kelt levelében említi a tervezett sárospataki nyomda betűtípusainak egy részét. Ez az adat majdnem két évvel előzi meg a sárospataki nyomdáról eddig előkerült legkorábbi értesítést, TOLNAI P. Istvánnak 1635 március 2-án kelt RÁKÓCZIHOZ írt sokat idézett levelét.²

A RÁKÓCZI levéltár további vizsgálata során még néhány ide vonatkozó megjegyzés került elő. Mind DEBRECZENI, mind a fejedelem tollából.

RÁKÓCZI 1633 június 8-án kelt levelében³ így ír a prefektusnak „...ha mindaz 200 tallért megnem adatta volna a betűöntőnek, adja oda, hogy annál hamarébb mind görög mind sidó betűk készülhessenek el, ha pedig kegyelmed megfizetett, mind két rendbeli betűtől...” Ugyanez év július 11-én DEBRECZENI értesíti⁴ RÁKÓCZIT „...az görög betűt látni, és ha elkészült idehozni elküldtem, az sidó betűket is szollicitálom és Nagyságod kegyelmes parancsolatja szerint cselekedem mihelyt elkészülnek...” Augusztus 7-én kelt levele már arról tanúskodik, hogy a görög betűk megérkeztek „...az görög betűket is megírtam 25. july, hogy ide hozták, de mivel annak előtte azt parancsolta Nagyságod, hogy az görög betűket itt tartsam, míg az sidó betűk is hozzá érkezhetnek s egyszersmint küldjem be...” DEBRECZENI három szeptember elejéről kelt leveléből, viszont arról értesülünk, hogy egy betűöntő mestert vár illetve indít útnak. Szeptember 4-én így ír⁵ „...Az betűöntő ez jövő szerdán érkezik ide, Nagyságod kegyelmes parancsolatja szerint küldöm el...” szeptember 11-én⁶ „...Az betűöntő mester az este érkezik ide, jó gondviseléssel holnap indítom innét meg kocsin...”

Az utolsó e tárgyban írt sorai szeptember 13-án kelték és személyes megjegyzéseket tartalmaznak⁷ „...az betűöntőt elküldöttem tegnap reggel jó gondviseléssel, én kedvét kerestem, nem sok étellel megéri de bort jót s sokat iszik, anélkül nem is lehet...”

A fenti levélváltás alapján kétségtelennek látszik, hogy a görög és héber típusok valahol elérhető földrajzi közelségben készültek és a később említett betűöntő mester is feltehetően nem távoli országból érkezett. Mindez fényt vet nyomdászattörténetünk egy eddig ismeretlen összefüggésére.

I. RÁKÓCZI György aki korának megfelelő kulturális színvonalra óhajtott emelni a fennhatósága alá tartozó területeket, átvette és tovább fejlesztette a BETHLEN Gábor által alapított gyulafehérvári nyomdát és jelentős erőfeszítéseket tett a kollégium érdekében is. Amikor 1630-ban J. ALSTEDT PISCATOR és BISTERFELD a fejedelem meghívására megérkezik Gyulafehérvárra tarsolyukban már ott van a még ebben az évben BRANDENBURGI KATALIN elé terjesztett javaslat,⁸ amely a nyomda új betűtípusainak beszerzését is említi. „...typographiam sic oportet reformare ut tipographus sibi pro-

¹ *Magyar Zsidó Oklevéltár VIII.* 1264—1760. Szerk. SCHEIBER Sándor. Bp. 1965. 262. l.

² TAKÁCS Béla: *Coménius sárospataki nyomdája.* A sárospataki nyomda története. I. 1650—1671. Sárospatak 1958. 6. l. és GULYÁS Pál: A könyv sorsa Magyarországon. II. Bp. 1961. 176. l.

³ Országos Levéltár KAM it. Rákóczi cslt. B. 1579—162.

⁴ u. o. 1579-182

⁵ u. o. 1579-202

⁶ u. o. 1579-206

⁷ u. o. 1579-208

⁸ Teljes terjedelmében közölve *Történelmi Tár* 1884. 199-201. l. Más változatban ld. KONCZ József: *A marosvásárhelyi partikula monográfiája.* Marosvásárhely, 1883-4. 549. l.

piciat de uno et altero qui typos recte ordinat, quinque ordinatos rite imprimat. Deinde typi graeci ex civitatibus Transilvano saxoniceis, et quidam hebraici curendi sunt . . .”⁹ vagyis az erdélyi szász városokból kívánják beszerezni a görög és héber típusokat. Bizonyos, hogy a pataki nyomda betűinek forrása ugyanott keresendő ahol a másik, RÁKÓCZI által támogatott nyomda szerezte be szükségleteit.

GULYÁS szerint¹⁰ a pataki és a gyulafehérvári nyomda betűtípusai is Hollandiából származtak, DEBRECZENI fent közölt 1633 július 11-én kelt levele ezt a feltevést kizárja. Mint már utaltunk rá, a levél szerint a betűknek valahol elérhető földrajzi közelségben kellett készülniük, ha a prefektus „az görög betűt látni, és ha elkészült idehozni . . .” elküldött.

A betűk forrása így — igen valószínűnek látszik — az ALSTEDTÉK által említett erdélyi szász városok egyike volt. Talán Brassó, ahol már a XVI. században nyomtak görög szöveget, sőt görög nyelvű könyvet is.

Az újabban előkerült megjegyzések azonban sajnos nem térnek ki részletesebben a héber betűk megérkezésére, és igen szűkszavúak a betűöntő mesterrel kapcsolatban. Annyi azonban bizonyos, hogy a gyulafehérvári nyomdában már 1635-ben megjelenik ALSTEDT héber nyelvtankönyve,¹¹ így lehetetlen, hogy az 1635 október 2.-án kelt I. RÁKÓCZI György TOLNAI P. Istvánhoz írt levelében¹² említett holland nyomdászok hozták volna magukkal az említett betűtípusokat, amint azt Gulyás Pál állítja.

A sárospataki nyomda egyébként még 1649-ben is használatlanul hevert,¹³ nagyobb összefüggő héber szöveg csak 1652-ben került ki a nyomda sajtója alól. A *Musae Patachiae* című gyűjteményben jelent meg TÓFEUS DOBOS Mihály II. RÁKÓCZI Zsigmond felett tartott hébernyelvű gyászbeszéde.¹⁴ A nyomda 1671-ben történt Debrecenbe költözéséig csupán teológiai művek jegyzetelésére használták a görög és héber típusokat. Az 1666 április 8-án kelt nyomdai leltár¹⁵ szerint ciceró típusban 1 cent 36 libra súlyösszegű héber betű, 1 cent 116 libra görög betű volt a nyomdában. Ez körülbelül megfelel annak a 200 tallérnyi értéknek amelyet DEBRECZENITŐL kér számon RÁKÓCZI a fent idézett, 1633 június 8-án kelt levelében.

DÁN RÓBERT

Kronogram minden sorban. A kronogram igen gyakori a barokk korban az alkalmi nyomtatványok címlapján. Ha a kiemelkedő verzálisokkal szedett *I, V, X, L, C, D* és *M* betűknek megfelelő római számok értékét összeadjuk, megkapjuk a mű megjelenésének vagy a benne tárgyalt eseménynek az évszámát.

⁹ VÁRÓ Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma*. I. Nagyenyed 1903. 110. l.

¹⁰ GULYÁS Pál: *Nyomdánk belső élete a XVI—XVII. században*. Irod. tört. Közl. 1948. 3. l. 1641 március elején újabb betűöntőmester érkezett Patakra LISKA János személyében, a latin betűket valószínűleg ő öntötte.

¹¹ ALSTEDIUS, J. H.: *Rudimenta Linguae Hebraicae et Chaldaicae*. Gyulafehérvár, 1635.

¹² A levél szövege közölve: *Prot. Egyh. és Isk. Lapok* 1875. 779. l.: hivatkozik rá GULYÁS Pál: i. m. 267. l.

¹³ MEDGYESI Pál levelében l. TAKÁCS i. m.

¹⁴ *Musae Patachiae*. Sárospatak 1652. Eredeti példányt nem sikerült Magyarországon felkutatnom, tárgyalva: *Archiv pro badani o zwote a spisecch I. A. Komenskeho*. 1912. pp. 31-32.

¹⁵ HARSÁNYI István: *A sárospataki nyomda leltárai*. Magy. Könyvszle. 1926. 111. l.—tól.

Mint mindennek, ennek az elmeélesítő, ártatlan ügyeskedésnek is megvoltak a túlzásai. Legjobban látható ez az *Opus asceticum quotidianae pietatis*, vagy helyesebben szedve az *opVs asCetICVM qVotIDianaepietatis* című 4 leveles könyvecskében. Ennél ugyanis nemcsak a címlapon van három kronogram, hanem az a szövegnek mind a nyolcvanhat sora! Ha a bennük levő római számokat összeadjuk, eredményül mindegyiknél 1720-at kapunk.

Nagy munka lehetett az ismeretlen, magát meg nem nevező szerző számára az, hogy ennyi sort összeeskábáljon úgy, hogy az *I*-k, *V*-k stb. összege mindenütt egyforma legyen. A tartalomra így természetesen nem fordíthatott már elég gondot, s így ez nem érdemel figyelmet. Elragadtatott misztikus felkiáltásokból és jámborságra buzdító felszólításokból áll. Jellemzésükre lássunk három sort:

„CoeLestIs arX IerVsaLeM habItatIo DeI
ah! nIhIL DVLCIVs noMINE IesV!
aD CoeLVM LVX!”

A kis füzetben nincs megjelenési évszám, de a minden sorból kikiabáló 1720-ból következtetve bizonyos, hogy ennek kell lenni a megírás és megjelenés esztendejének. Ez könyvtörténeti szempontból annyiban érdekes, hogy a nyomdász, STREIBIG József Antal, a herceg ESZTERHÁZY-család udvari nyomdásza, eddigi tudomásunk szerint csak 1725-ben kezdte meg működését.

A könyvecske megtalálható az Egyetemi Könyvtárban, jelzete: „Aprónyomt. 327”.

VÉRTESY MIKLÓS

Hermányi Dienes József Talmud-kompendiumának még egy kéziratoss példánya. Volt tanítványom, DÁN Róbert, bemutatta az OSzK-ba került s ott „Quart. Hung. 4161” szám alatt katalogizált kéziratot, a *Sidok Talmudját* (*Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1963–1964. Bp. 1966. 235–240. 1.). Megállapította, hogy ez EISENMENGER *Entdecker* Judenthum-ának HERMÁNYI DIENES József készítette szabad és szemelgető fordítása. A másolat 1762-ből való és BOROSNYAI WAS Elek munkája.

Az Országos Rabbiképző Intézet kéziratárának is van e műből példánya (219. szám.). Az első lap jobbsarkában olvasható bejegyzés tanúsága szerint 1840-ben LUGOSSY József tulajdonába került, aki tudvalevően a debreceni református főiskola tanára volt (1812–1884).

Érdekesebb azonban ugyanennek a lapnak utolsó sora, egy ceruzajegyzet: „Ezen mű Bod Péter kézírata”. Bod Péter ezirányú érdeklődése már korábbról ismeretes volt, amikor *Szent Hilarius* című anekdóta-fordításában egy talmudi aggáda is helyet kapott (ZSOLDOS Jenő, *Libanon*. 1936. I. 212–213. 1.).

A mi kéziratunk 181 lapos, de befejezetlen, akár az OSzK-é. Ennek 169. lapjáig jut el („A’ malomba vitetett lelkekről”).

Az utolsó levélen (183–184. 1.) más írással egy előttünk ismeretlen példázat olvasható:

Az Ördög Házasságáról való Fabula

Az Ördög meg házasodván vette Feleségül az Istentelenséget és nemzett attól hat Leányokat és egy Fiját. Az első Leányát nevezte *Hazuagságnak*; ezt adta férjhez a Mester-

Lugosy József
1870
1369

SIDOK TÁLMUDJA.

Talmud a Sidóknak vélekedések szerint az a könyv, amely-
ken vannak a fival mondott hagyományok vagy beszédek,
melyeket azon Isten Mózesnek, a' Iok tikkos dolgok mellett

A Talmudnak két nagy része vagon, s mindenik Raps-
hontag Iok könyvekre gylődik. Az első Rész mely mint a
Tevich, Misnaának hívattatik. A Második Rész, mintegy Ma-
gyarazat, s az Gemarának nevezeték. Ezeknek az imin-
nen amonnan tea íjve levezetéseknek le-irására alkál-
matyságot a' Sidóknak romlaja s elgylőja adott.

É.É.É. A. Xri 190, Rabb Juida a hagyományokat,
Magyarazatokat s Tevichjeiket, a melyek különböző idő-
ben feljártak a Synagogaokban, íjve-leve s azokból kifin-
tatta a Misna. Ha'vom ház Esztrudóval pedig a' második
szemtomnásh elromlása után, a Gemarat Rabb Jochanan
íjvala, a mely a Misnával együtt Jeruzalemi Talmudná
hívattatik. Hogy annakutanna a' Sidók Perziába verek
magokat, hogy ott laknának, Rabb Jida más Gemarat íjvala,
mely a Misnával egybe-foglalva, a Babyloniai Talmud.

A Misna íratott írta Rabbini Sidó nyelven, de olyan
keves hókkaal s rövidvén, hogy azt igen nehéz megöczeni.
A Gemara íratott Kaldéai nyelven, de olyan röviden, hogy
az idegen hókkaal s egyjebbét meg-ve-öczeni, es íjve-leve
is íratott, így hogy azt is kevés Sidók értik: következő siont
ök annak mag magyarazatát a Rabbinyokva bízzák, s rá-
jok is kell hagyódnok.

A Jeruzalemi Talmud olyan homályos, hogy azal magok

emberek. A másodikat *Kérkedékenységek*; ezt adta férjhez a Nemes emberek. Az harmadikat *Fősvénységek*; ezt adta a Kereskedők. A 4. diket *Irigységnek*; ezt adta a Papok, Kuldusok, és Tabularisták. Az 5. diket *Kétszínységnek*; ezt adta a Theológusoknak; nevezetesen pedig a Doctorok. Az 6. diket *Kevélységnek*; ezt hogy férjhez ne menyen, az Asszonyok egészen magokhoz hódították. A fiju gyermeket pedig, a Tisztátalanságot meg tartotta maga mellett, hogy minden rangban lévőkh kedveskedjék véle, és így az egész világ Sogora légyen.

Eddig a fabula. Talán valamelyik olvasónk felismeri, hogy eredeti-e, vagy kölcsönzés ez is.

SCHIEBER SÁNDOR

Egy XVIII. század végi magyar újságíró és könyvtáros élete és működése. A korai magyar sajtó, a XVIII. század végi hírlapirodalom ismerői előtt már régen felmerült a kérdés, hogy a lapot szignáló szerkesztők, a „lapengedélyesek” mellett kik voltak az újságok munkatársai, társszerkesztői, esetleges rovatvezetői. Ezek — mint arra DEZSÉNYI Béla rámutat — névtelenül maradtak.¹ Figyelemmel e hírlapok egyes számainak tekintélyes terjedelmére, a heti kétszeri megjelenésre, nem lehet kétséges, hogy egyetlen ember — legyen az mégoly jólétesült, vérbeli újságíró, bőtollú stilisza és polihisztor alkatú személy — képtelen tartósan egymagában ellátni az egyes cikkek megírásától, külföldi orgánumból átvett anyagok fordításától kezdve a tulajdonképpeni szerkesztésig (az anyag kiválogatása, bizonyos szempontok szerinti összeállítása, a nyomdával kapcsolatos munkák elvégzése stb.) terjedő valamennyi teendő. Az akkori sajtómorál, az olvasóközönség érdeklődése még nem kívánta meg, hogy nyilvánosságra kerüljön a munkatársak neve — és így ezek kiletét egyelőre jórészt homály fedi.

Helyesen mutat rá erre a kérdésre DÖRNYEI Sándor,² aki a *Magyar Hírmondó* szerkesztői gárdáját állította össze alapos vizsgálatok után. A magam részéről a korai magyar sajtónak egy decenniummal későbbi, a *Magyar Kurirral* és a *Bétsi Magyar Merkuriummal* kapcsolatos szakaszával, illetve ezeknek az éveknél egy kevéssé ismert, ellentmondó emberi tulajdonságokban gazdag, sokkal inkább tehetséges, mint erősjellemű szereplőjével, SZACSVAY Sándor és PÁNTZÉL Dániel segédszerkesztőjével, majd BATHYÁNYI József hercegprímás könyvtárnokával: DOBSA Ferencsel foglalkozom.

1768 március 28-án, Érsemjénben született³ — ugyanott, ahol kilenc évvel korábban KAZINCZY Ferenc látta meg a napvilágot. A két családot rokoni, társadalmi és egyéb szálak fűzték egymáshoz, ami különösen a reánkmaradt KAZINCZY-levelezésből tűnik ki. Atyja DOBSA Ferenc biharmegyei birtokos és táblabíró volt, édesanyja a tiszántúli eredetű HUNYOR Borbála.⁴

Az alapfokú oktatást két fivérével, Lászlóval és Imrével a szülői háznál kapta. De további iskolázásuk is egy ideig otthon folyt, elsősorú nevelők — PÓKATELEKI SZOMOR Mátyás és FODOR Gerzson — keze alatt.⁵ FODOR Gerzson — aki utóbb a hazai jakobinus mozgalom szereplőjévé vált — ekkor mint iskolai rektor működött Érsemjén-

¹ DEZSÉNYI B.—NEMES Gy: *A magyar sajtó 250 éve. I. köt. Bp., 1954, 23. l.*

² *Magy. Könyvszle.* 1958. 3. sz. 263—267. l.

³ SZINNYEI J.: *Magyar Írók Élete II. köt. 944—945. h.*

⁴ DOBSA F.: *Dicat et votet hocce tenrioris ingenii sui specimen instar prolusionis* etc. Jenae, 1804, 13. l.

⁵ Uo. 14. l.

ben.⁶ 1785. ápr. 28-án iratkozott be a debreceni kollégiumba;⁷ itteni professzorai közül SINAI Miklóstra és HATVANI Istvánra emlékezett vissza nagy elismeréssel.⁸ Debrecen után a kitűnő késmárki líceumban a híres POTKONITZKI Ádám, a jénai egyetem egykori neveltje volt a vezetője,⁹ aki „azt magyarázta diákjainak, hogy a franciák háborúja jogos és igazságos, Ferenc királyé nem”.¹⁰ 1787-ben már a megyei közigazgatásban működik; két évig Szepes-megye szolgálatában áll,¹¹ majd Bihar-megye tisztikarában, mint jegyzőkönyvvezető „cancellista” folytatja tevékenységét.¹²

Az alig huszonkét éves fiatalember *ekkori* politikai hitvallásáról az a tény tanuskodik, hogy Bihar — a legforrongóbb ellenzéki megye — a József császár halála után összehívott országgyűlésre őt delegálja a két követ — BEÓTHY János és DOMOKOS Lajos — mellé.¹³ Az országgyűlés szélső balszárnyán vezető helyet betöltő, a szabadkőműves mozgalomban erőteljes szerepet játszó bihari küldöttséghez tartozás eleve meghatározza DOBSA Ferenc helyét. Ezen túlmenően azonban bizonyos, hogy az országgyűlési ifjúság vezéralakjai közé tartozott; MARCZALI Henrik éppen az ő szavaival jellemzi a radikális követek mellett életre-halálra kitartó ifjúság hangulatát: „Dobsa Ferenc boldog” — írja MARCZALI, BERZEVICZY Gergely levelét idézve — hogy „azon fő és felséges emberek között lehet, kik majdnem maguk viszik az egész diaetát, a milyen DOMOKOS, ALMÁSY, GR. FEKETE, VAY József, MÁRIÁSY István”.¹⁴ Vagyis ALMÁSY, a „magyar Mirabeau” és a felfegyverzett tiszai nemesség többi képviselője között, akik által — a korabeli paszkvillus szerint — megdől a vallás, a kormány, a béke és közjó és akik — — — Galliát akarják felépíteni magyar földön. De ennél is többet mond, hogy ő a terjesztője — vagy talán szerzője? — a rendkívül radikális *Aut nunc, aut nunquam* című röpiratnak. 1790. okt. 1-én küldi el ezt a nagyon bátorhangú írást; ehhez fűzött levelében beavatottságát jellemző bizalmas politikai hírek mellett megírja, hogy sok jót lehet várni a királytól, mert „nem baráttya a papoknak”¹⁵

A hosszú országgyűlés után azonban DOBSA FERENC nem tér vissza Biharba, hogy újból elfoglalja megyei hivatalát, hanem rövid ideig Pozsonyban tartózkodik, majd Bécsben tűnik fel és várja, hogy az uralkodó kegye feléje forduljon. „... néhány hónapja miolta itten Bétsben vagyok már több ízben voltam Audientíán; jött is ki ő Felségének kegyes Válassza, hogy mindeneknek előtte applicáltassam; de ez mind ez ideig is, be nem tellyesedett és már nem győzőm tovább a várakozást költséggel” — írja 1791. nov. 15-én¹⁶ gr. ESTERHÁZY Károly egri püspöknek, majd így folytatja: „Itt létembe a Biblio-

⁶ BENDA K.: *A magyar jakobinusok iratai*. II. köt. Bp. 1952, 677. l.

⁷ THURY E.: *Iskolatörténeti adattár*. II. köt. Pápa, 1908, 464. l.

⁸ DOBSA i. m. 14—15. l.

⁹ Egri érseki lt., Arch. vet., No. 2472. Francisci Dobsa correspondentia. Továbbiakban: Corresp.

¹⁰ BENDA i. m. I. köt. LIX. p.

¹¹ Corresp.

¹² Uo. — Később táblabírói címet kapott.

¹³ „... post obitum magni Imperatoris, Iosephi Secundi, Deputatis ad Generalia Regni Hungariae Comitibus Budam Anno 1790. ablegatis, unanimi Inclitorum Statuum et Ordinum voto, adiungebar” (DOBSA i. m. 15. l.) Vö. Corresp.

¹⁴ MARCZALI H.: *Az 1790/I-diki országgyűlés*. Bp., 1907, II. 2, 44. l.

¹⁵ Vö. DOBSÁNAK volt főnökéhez, BERZEVICZY Gergely nagybátyjához: HORVÁTH STANSITH Imre szepesi alispánhoz írt 1790. jún. 26. júl. 23-i, pesti és 1791. febr. 11-i pozsonyi leveleit, melyekben a királyi despotizmusra panaszok stb. O. L., Csal. lt., Berzeviczy-cs. kakaslovníci lt., 1790—1791.

¹⁶ Hiába várakozott. Csaknem ugyanezen a napon veszi kézhez DOBSA a magyar udv. kancelláriától az elutasítást, pedig az udvar — az ügyiratból kitűnően — valóban közbelépett. (O. L., Canc., Acta gen., 1791:14.002). — Nem járt több sikerrel kancelláriai felvételi kérelme 1792-ben sem, pedig kétszer is szerencsét próbált. (O. L., Canc., Acta gen., 1792:1921, 12414).

theca volt az én leg kedvesebb idő töltő multságom,¹⁷ valamint Budán és Posonba is, az egész Diaeta alatt”.¹⁸

Eddig DOBSA életútja egyértelműen ívelt az érsemlyéni kálvinista udvarháztól FODOR Gerzson és POTKONITZKI Ádám tanításán keresztül a radikális nemzeti követeléseket, egyházellenességet hirdető bihari deputációig, a jobbágykérdés azonnali megoldását követelő röpiratig. De e levél — s az azt követő egész levelezés — egész tartalma, hangja nyilvánvalóvá teszi, hogy a radikális reformernek indult DOBSA pályája valahol a pozsonyi diéta végefele váratlanul megtört és egészen más irányt vett, amelynek semmi köze nincs sem a demokratikus értelmiség, sem az ellenzéki köznemesség célkitűzéseivel, hanem egyértelműen reakcióssá, sőt ezen túlmenően nemtelenné vált. Ismert tény, hogy a legradikálisabb szereplők egész sora lett a hosszúra nyúlt országgyűlésen keménygerincű ellenzékiből aulikus, legfeljebb látszatra „kuruckodó” politikussá, részint pénz, pozíciók, igéret, részint pedig fenyegetések útján és lehet, hogy a pénzzavarba, sőt később krónikus anyagi bajok közé jutott DOBSA — a szélső ellenzéki bihari követek titkára — a bécsi titkosrendőrség hálójába került és konfidensi szolgálatokat vállalt el. Nem egy kitűnő fő tántorodott el a haladás zászlajától II. LIPÓT uralkodásának utolsó hónapjaiban, aki sajtót, fizetett politikai írókat és kiterjedt kémszervezetet skrupulus nélkül használt fel céljai érdekében; a helyzet FERENC trónralépésével csak tovább rosszabbodott. Maga az a tény, hogy előbb idézett levelének címzettje ESTERHÁZY Károly egri püspök, a protestánsok legkérlelhetlenebb üldözője, egymagában is arra utal, hogy az ekkor még kálvinista DOBSA nagyon jól tudta, kinél kell szolgálataival felajánlkoznia. Már ezekből a sorokból is kiderült, hogy bizonyos érdemeket szerzett az udvar előtt, hiszen II. LIPÓT már többször fogadta és mind ő, mind FERENC, a trónörökös megígérte alkalmaztatását.¹⁹ Az érdemek minőségét illetően nem maradnak kétségeink, ha megismerkedünk a püspök és DOBSA 1791. és 1795. közötti levélváltásával.

Az 1790—1791. évi országgyűlés után — leveleiből kitűnően — DOBSA egy ideig NAGY Sámuel, a magyarországi kálvinisták bécsi ágense²⁰ mellett dolgozott, majd csebi POGÁNY Lajos²¹ és ócsai BALOGH Péter²² oldalán is szolgálatot teljesített, de a *Magyar Kurír* intim belügyeibe való beavatottságát tükröző levlérrészletek, SZACSVAYHOZ való kapcsolatai arról tanuskodnak, hogy újságírói pályája már 1791-ben megkezdődött. 1804. évi visszatekintésének egy mondata is erre látszik utalni.²³ Annyi azonban mindenképpen bizonyos, hogy 1795 ápr. 6-án kényerét már kizárólagosan újságírással kereste meg, mert ekkor ezt írja Bécsből: „egy új Magyar Újságnak, a’ Magyar Mercuriusnak²⁴ Írójához vontam ad interim magamat ’s itt dolgozgattam mind ekkoráig”.

És DOBSA pálfordulásával — nem tudjuk, mily mértékig neki tulajdoníthatóan — el is jutottunk SZACSVAY elbukásának, szerkesztői széke kényszerű elhagyásának kü-

¹⁷ DOBSA jól tudta, hogy a püspök jóindulata megnyerésének ez is hatásos eszköze; ESTERHÁZY Károly Rómában, Velencében, Strassburgban, Tübingában, Halleban, Lipcsében, Prágában, Bécsben stb. tudós levelezői segítségével hozta létre 1793-ban már 16.000 kötetet kitevő roppant értékű, enciklopedikus jellegű könyvtárát. Vö. SZARVASI Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században*. Bp. 1939. 29—30. l.

¹⁸ Corresp.

¹⁹ Ld. 16. jegyz.

²⁰ Vö. MOLNÁR J.: *Vallásügyi vonatkozások Nagy Sámuel bécsi ágens leveleiben*. Prot. Egyházi és Iskolai Lap. 1912. 505. l.

²¹ 1740 körül — 1793. dec. 15. Protestáns közéleti személy, jozefinista, kancelláriai tanácsos

²² 1748—1818. Az 1790—91. országgyűlés protestáns vezérszónoka, főispán, szeptemvir.

²³ „... Postmodum, penes redactionem Ephemeridum Hungaricarum Viennae Austriae moras agens...” (Dobsa id. m., 15—16. l.).

²⁴ Az 1793. ápr. 23-án indult *Bétsi Magyar Mercuriusról* van szó.

szöbég. Tudvalévó, hogy SZACSVAY legkeményebb harcait éppen ESTERHÁZY püspök bizalmi embere, SZAI CZ Leó ellen vívta a *Magyar Kurir* hasábjain ezekben az időkben. A püspöki aula számára rendkívül értékesek lehettek a SZACSVAYRÓL és környezetéről érkező bizalmas jelentések, amit DOBSA nagyon is jól tudott és aminek anyagi ellenértékét a mecénásolta mellett oly takarékos mágnás-főpapból igyekezett is kisajtolni. Levelei magas intelligenciáról és a megszorult, erkölcsi aggályoktól szabadulni igyekvő ember lelki képletéről tanuskodnak; felkínálja a püspöknek, hogy ő, a régi protestáns nemesi família sarja, katolizál és bizalmas értesüléseket szállít SZACSVAYRÓL és embereiről — ezzel szemben 200 forint gyorssegélyt és rangjának s tudásának megfelelő elhelyezkedést kér.

A szélsőségesen vakbuzgó SZAI CZ Leo egri szerzetesről — ESTERHÁZY püspök bizalmasáról — és harcostársairól BALLAGI Géza igen találóan állapította meg,²⁵ hogy „midőn már minden szakadni készült, egy végső, kétségbeesett erőfeszítéssel megkísérelték visszavarázsolni nem is a József korabeli, de a József előtti állapotot . . . és hirdették, hogy az akatholikusokat a király és a nemzet üldözni és kiirtani kötelek.” SZEITZ most már — DOBSA felajánlkozása idejében — teljes erővel ráveti magát SZACSVAYRA és a többi „Aufklärungsfantasztára”, akik — szerinte — „bölcsek, hogy gonoszt cselekedjenek, jót cselekedni pedig nem tudnak”. Elérkezettnek látja az időt, hogy visszafizessen SZACSVAYNAK feltétlenül haladó szellemű, bátor, de a józáléssel gyakran hadilábon álló gúnyirataiért és hírlapi cikkeiért, melyekkel addig is szembeszállt. Ha az egyszerű szervita hangja nem is jut el Bécsig, annál inkább eljut a legbefolyásosabb magyar püspök, ESTERHÁZY Károly²⁶ szava.

Lássuk, hogyan festi le DOBSA 1791. nov. 15-i levelében SZACSVAYT, aki ekkor még szívvel-lelékkel csügg a francia forradalmon,²⁷ a *Magyar Kurir*ba író magyar literátusokat, a „sokféle viszketeg eszű tsábitót, a'kiknek Phantasiájok meg részegítik a tudatlan népet és tévelygésbe hozzák . . .; az elszakadtak szabadságot vévén magoknak a vétkek gondolatokra, lassan lassan több szabadságot vettek magoknak, szabadon írtak, szóllottak és tsábitottak. Így szármoztak a Freymaurerek, Athaeusok, Naturalisták, 's más egyebek. Mitsoda következeseket húzott maga után az illy Engedelem (értsd: engedékenység. TL), élő és legközelebb való Példa Frantzia Ország, ez a' siralmas vége a Szabad Phantasiának. . . Magyar Ország kitsibe állott, hogy benne is el nem áradott az illy portéka; és Isten tudja, mi léssz belőle, mert itt annyi a Szeles Ifjú, a'ki abba tartya a tudományt, mentül több égetni való motskos könyvet olvas, hogy száma nints, pedig tsak Fattyúk, alig hogy a' Csecstől el szakadtak. A' Catholicusok közzül még többen. Leg közelebről egy Vitéz²⁸ nevű gyerek Ember, ez előtt Egerbe Normalis visitator, most itt van Bétsbe, és a Miskóltzy Gymnasium Localis Directorságát munkállya: ez olyan rettenetes dolgozat visz itt végbe, szinte borzad az Ember haja benne. A napokba ollyan Imposturával élt, hogy egy hosszú motskos levelet componalt Pater *Leo Mich. Seitz* neve alatt,²⁹ mely

²⁵ *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. 203. l.

²⁶ 1725—1799. A magyar „ecclesia militans” legmarkásabb megszemélyesítője. Szélsőséges hitvédelmi elvei és gyakorlata mellett áldozatkészségével igen sokat tett Vác, majd Eger fejlődése terén.

²⁷ ECKHARDT S.: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp. 1924. 106. l.

²⁸ VITÉZ Imre KAZINCZY Ferencsel együtt szolgált, mint kassai tankerületi felügyelő és KAZINCZYVAL együtt vesztette el állását. Régi barátság fűzte DAYKA Gáborhoz; mindketten élénk kapcsolatban álltak SZACSVAYVAL.

²⁹ DOBSA itt a *Magyar Kurir* 1791. nov. 8-i számában (1410—1415. l.) P. L. M. S. poligrammal jegyzett cikkre utal, mely a későbbi sajtóerkölcs mércéjével valóban több, mint kifogásolható. Nem kevesebbről van benne szó, mint arról, hogy a cikk alatt szerzőként feltüntetett P. L. M. S., vagyis az apokrif Pater Leo Mich. SEITZ szervita szerzetes felpanaszolja, hogy „Eger egy volna a' mi leg-boldogabb Városaink közzül, ha . . . a

sem Politiával, sem Józan Okossággal, sem semmi Természeti törvénnyel meg nem egyez; még a Datumot is Egerből tette, 's úgy nyomtatta ki az *Újságba*; sőt, a' mi a legnagyobb . . . publicus Helyeken ditsekszik vele, hogy ugyan meg bosszulta az Egri Püspököt magáért és valami *Dajkéért*, a'kit ő maga lopott el Egerből; 's most együtt fújják a' Követ".³⁰ Levelét azzal fejezi be, hogy diplomáciai pályára törekszik és titkári állást szeretne elfoglalni a püspök öcsse, ESTERHÁZY Ferenc gróf vezetése alatt rövidesen Nápolyba induló követségben és ehhez kéri a püspök támogatását, annál is inkább, mivel FERENC trónörökös jóindulatát már sikerült megnyernie; „4 nyelvet tudok tökéletesen, az olaszt még tanulom” — fűzi hozzá érveihez.

Félhónappal később, 1791 december 2-án újabb levéllel fordul a püspökhöz. Előjáróban az aggodalmas rossz lelkiismeret hangján megkérdezi ESTERHÁZYT, hogy kézhezvette-e előző levelét, mert „abba olyan Dolgok voltak megírva, melyeket ha el tévedtek volna, ki mondhatatlanul sajnállanék”. Utána — érzésünk szerint csalétekként — közeli szándékairól beszél: „Könyvet is irok, az Dögleletes Tudományt hitegetők ellen 's egyebekről” — majd ismét rátér a denunciálásra: „Látom én miket mivelnek az mostani Nyughatatlan eszűek 's tudom minden Titkaikat. Az ugyan azon levelemben említett Vitéz úr is, nem szűnt meg, még most is, ki kelni az Vallás, és a Papok 's Eger ellen írni, mindég együtt van a Magyar Kurirral és minden Újságba rakosgatnak Szurdáló Beszédek P. L. M. Sz. név alatt.”³¹

De a *Magyar Kurir* házi titkait első kézből, belülről ismerő DOBSA receptekkel is szolgál arra, hogy miként lehetne kenyéradó gazdáját, a *Magyar Kurirt*, illetve SZACSVAY Sándort elhallgattatni: „Az ilyen Dolgoknak könnyű volna elejét venni; tsak a Correspondenseit kellene meg szakasztani. A Vármegye Indzsinérje, SÁNDOR³² sűrjen correspondeál vele, és sok Dolgokról.” Majd teljes titoktartást kér a püspöktől, nehogy SÁNDOR mérnök megtudja, „hogy az Impostorságát feladtam”, mivel SÁNDOR erről nyomban tájékoztatná SZACSVAYT — és ezesetben SZACSVAYT őt (ti. Dobsát) lakat alá teheti, mivel kerek 50 forinttal adósa neki . . .³³

Ha figyelembe vesszük, hogy pl. RÁT Mátyás egész évi jövedelme 1200 forintot tett ki,³⁴ ami megfelelt ugyan a megyei alispán fizetésének, de ebből kellett fizetnie a

Világosodásnak tsak azon mértékéhez jutna is, a'melyre már sok Városaink szerentsésen fel léptek . . . ha a'helyett, hogy benne a' már-is számon fellyül lévő Lelki' Atyák napról napra szaporodnak, az emberi boldogságnak mindenek felett szükséges elő-mozdítására is gond volna” — és így tovább.

³⁰ DAYKA Gábor, a költő, Pestről visszatérve „lázadni kényszerül . . . Esterházy püspök s különösen Szaitz Leó hitszónok vakbuzgó felfogása ellen” (*Magyar Irodalmi Lexikon* I. köt. Bp. 1963. 240. l. és *A magyar irodalom története* III. köt. Bp. 1965. 135. l.) 1791. júl. 2-án — néhány hónappal DOBSA levele előtt — a szerviták egri templomában prédikált. SZAICZ Leó végighallgatta a szentbeszédet, melyből hatvan eretnek-tételt szedett össze és sürgősen feladta DAYKÁT ESTERHÁZY püspöknek. DAYKÁnak ki kellett lépnie a szervita rendből.

³¹ DOBSA — aki feltehetően nem csupán ESTERHÁZY püspöknek jelentette a SZACSVAY-vezette szerkesztőség készülő cikkeit — megbízóját jobb ügyhöz méltó buzgalommal és szabatossággal szolgálta ki; a nagyrészt P. L. M. S. szignójú és az egri közállapotokat oroszló cikkek nov. 29-én, dec. 2-án (Dobsa fent idézett levele keltének napján!), majd dec. 20-án láttak napvilágot, de a következő évben is folytatódtak.

³² SÁNDOR József hevesmegyei földmérő (*Magyar Almanak MDCCXCIV esztendőre*, 258. l.); — ugyanakkor Hevesmegye főispánja éppen a levél címzettje, ESTERHÁZY Károly püspök volt! SÁNDOR Józsefről, ZOLLIKOFER magyarra fordítójáról ld. még *Magyar Kurir* 1792. évf. 44. sz., 698. l.

³³ „ . . . nem egyébért pedig tsak azért, mert Szatsvaynak adós vagyok 50 forinttal, 's e' tudva, bizonyosan arestáltatna”.

³⁴ DEZSÉNYI—NEMES I. h.

levelezőket és a segédszerkesztőket, úgy a SZACSVAY által DOBSA rendelkezésére bocsátott összeget tekintélyesnek kell neveznünk, mely arra enged következtetni, hogy DOBSA erősen beférkőzött principálisa jóindulatába, aki ekkor bizonyosan nem tudta — s lehet, hogy később sem tudta meg — kit méltatott bizalmára, talán barátságára is.³⁵

Harmadik, 1792 január 3-án kelt leveléből már leplezetlenül kicsendül a nyugtalanság hangja. Már két híradással szolgált a püspöknek SZACSVAY és baráti köre „impozitorságairól” és egyelőre szó sincs a nápolyi követségben betöltendő secretáriusi tisztségről, a 200 forint összegű segélyről — mi több, a püspök még csak válasza sem méltatta eddig a bécsi magyar szerkesztőségben rejtőzködő konfidensét. Minden eddiginél terjedelmesebb levélben döntő támadásra indul. Erkölcsei magaslatra helyezkedve indul rohamra: „Semmi sem eshetik nehezebben egy tökéletes igaz Szívű Férjfiúnak, mint az azon való töprenkedés; miért hogy az Emberi nemzet közt, a’ meg vesztegetett Erköltös annyira közönségesé lett, hogy mindég több, és nagyobb a rosszról, mint a jóról való Gyanu” — kezdi sorait, abban a nyilvánvaló feltevésben, hogy ESTERHÁZY Károly püspök — aki egyébként amúgyis csóstitül kapta a bizalmas jelentéseket a „freymaurek” üzelmeiről,³⁶ esetleg elutasította felajánkozását, majd néhány sorral alább így folytatja: „...bátorkodtam olyan jelentéseket tenni, amelyek egy valóba megfontolt el-határozásból származtak . . . némelly jelekből úgy vettem, és talán nem Ok nélkül Észre, hogy Excellentiádnak némünemü diffidentiaja van ezek eránt”. Ezt követően hosszasan ír áttérési szándékáról, készülők egy tárgyu könyvről, majd lefesti, hogy „a’ Diaeta alatt azon Urak mellett voltam, a’kik koholói azon ő töllök soha nem observálandó híres Articulusoknak”, akiket a továbbiakban „Embort Csábító, Sectákat szaporító, Háborgást nevelő, a jó Társaságot lázszasztó Nyughatatlan Emberek”-ként jellemez. Leírja, hogy végső szükségében ezek vezetőemberéhez fordult anyagi segedelemért, ám minden esedezése haszontalannak bizonyult. Ha a püspök megsegíti, a segítség nem arra méltatlan embert fog talpra állítani. Bántja, hogy a püspök bécsi bizalmasa útján információkat szereztet be személyéről: „Történik, hogy hivat Agens T. Schulz Úr és amúgy félve és melleleg tapogat tőlem holmikát, s olyanokat is tudakoz, ha tudok é Deákul, s Németül etc. . . . és absolváltam é a Just. Ezek mind olyan kérdések, melylyeken én túl vagyok; ’s ha szintén a’ maga Cursusába nem absolváltam is a Just, nem következik, hogy azt csak az tudgya, valamint egyebet is, a’ki Oskola futást végzett. Producálhatom ugyan én az Collégiumok Testimoniumjait a’ felsőbb Oskolákból is, ha a’ szükség kívánnya; de mi Jóért? hiszen bizony meg ítélné akárki is valakit, tsak egy sor Írásából is, hogy mi lakik benne. Mit ér valakinek Just tudni tsak; és e’ mellett Geographiát, Statistikat, Politicat, Mathesist, Commerciumot s a. t. nem tudni. Ebbe hibázta leg többször sok Ország lépését, ’s ebbe vesztettek sokan, ’s ha meg kellene mutatni és nevezni, majd példákkal bizonyítanám meg”.

Ezt a minden időkbén megszívlelendő, erősen SONNENFELS-hatást tükröző gondolatsort megint csak a konfidens felajánlása követi. A püspök előtt megvillant néhány adatot a *Magyar Kurír* belső titkaiból, melyekről eleve tudja, hogy közlőről érintik s mindennél jobban érintik a címzettet — de mindehhez hozzáfűzi most már, hogy amennyiben nem kap fix megbízást, úgy híradásait beszünteti: „Vitéz is dolgozik erőssen P. L. M. Seitz Úr ellen. Mindég együtt vagnak Szatsvayval. Ez segíti mindennel. Azt

³⁵ Pedig — éppen pénzügyi vonatkozásban — SZACSVAY erősen adott emberismeretére, miként az a *Magyar Kurír* 1791. évf. 7. számából kiténik (95. l.). Itt egy meg nem nevezett udvari tanácsos által elkövetett hűtlen kezelést pellengérez ki s hozzáfűzi: „de én sem biznám tsak a’ Kurir Cassáját is egy ilyen emberre”.

³⁶ Vö. Egri érseki lt., Arch. vet., Acta libertinorum societatem concernentia, 1779—1801, stb.

nem tudom, ha kedvesek é Excellentiád előtt az ezekről való Tudósítások, azért amíg parantsolatom nem lesz ezekről halgatok”.³⁷

1792 jan. 20-án ESTERHÁZY püspök végre kilép hallgatásából. Szép magyarsággal írt rövid levelében sürgeti DOBSA áttérését, bár hozzáteszi, hogy „azon végből Egerbe való jövetelét szükségesnek nem látom, mert afféle szándékát Bétsben akképpen, mint Egerben tellyesítheti”. Elismeri, hogy SCHULTZ János útján információkat szereztetett be Dobsáról, „Kegyelmed én előttem esmeretlen lévén”. A felajánlkozásra csak levele végén tér vissza, de azt minden tartózkodása mellett is igen pozitívan fogadja: „A' velem közlött Újságokat köszönettel veszem, kedves leszen előttem, ha ezentúl is engemet effélékről tudósít”.³⁸

DOBSA újabb — ezúttal németnyelvű — levélben fordul a püspökhöz, melyben kétségbeejtő anyagi helyzetét írja le és közli, hogy közel áll az öngyilkossághoz. Sürgős pénzsegítséget kér és a püspök közbenjárását annak érdekében, hogy öccse, ESTERHÁZY Ferenc vegye fel a Nápolyba távozó követség állományába.

A püspök most gyorsan — február 13-án — válaszol. Levele kegyeshangú elutasítás és sovány biztatás elege. Bár a kapott információ kedvező, nem protegál olyan embert, akit személyesen nem ismer. Ezen kívül: DOBSA csak megígérte áttérését, de ezt eddig nem váltotta valóra; „az emberek ítéletét el nem kerülhetném, ha én tsak bizonytalanra indulnék, el is hitetheti azt Kgyled magával, hogy én nékem ki hányó pénzem nintsen; mert a'mi szükségemen kívül vagyon, azt, Istennek nagyobb ditsősségére betsületesen el tudom költeni; azomba, a'mint fellyebb említém, ha érteni fogom, hogy Kgyld a' Szentlélektől megvilágosíttatván, annak sugallatait követte és az igaz R. C. hitre valósággal ki-tért, azon esetre, a'miben Kgyldnek hasznára lehetek, attól magamat el nem húzom”.³⁹

Február 24-én DOBSA már célzást tesz arra, hogy a püspök által előfeltételként jelzett áttérés folyamatban van, önmagáról pedig megírja, hogy hathatósan dolgozik „az Eszelős Illuminata Phantasiák” ellen”.⁴⁰

Ezzel az újságíró és püspök levelezése hosszú évekre megszakad, illetve — s ez a valószínű — nem maradt reánk, vagy lappang. Nem egészen egy esztendővel e levél után az „Eszelős Illuminata Phantasiák” ellen dolgozók elérték célukat: 1793 febr. 1-én az erdélyi udvari cancellária értesítette az erdélyi főkormányzókat, hogy SZACSVAY Sándort a lap kiadásától elmozdították.

A már említetteknek kívül fennmaradt még DOBSÁnak 1795 ápr. 6-án — a magyar jakobinus mozgalom leplezése után, de még a fővádlottak kivégzése előtt — kelt, ESTERHÁZI Károlyhoz írt levele, melyben tudatja a püspökkel, hogy Bécsben, 1795 márc. 25-én P. LABOS János kapucinus atya, bécsi magyar hitszónok közbenjöttével áttért a római katolikus vallásra és közli, hogy ezidőszerint a *Bétsi Magyar Mercurius*nál dolgozik, de hozzáfűzi, hogy „ezen a' Poszton nyavajogni nékem sem születésem, sem nevelésem, sem pedig tapasztalásomhoz nem illő; azomban ruházkodni, élni és meg'hálni, 's a gondok miatt elfáradt Testet ki-nyugtatni, természet szerint kellett”.⁴¹

PÁNTZÉL Dániel ezidőszerinti munkatársa azonban néhány évvel később már egyáltalán nem restellte, hogy ezekben az esztendőkből újságírással kereste kenyerét és 1804-ben megjelent munkájában — tehát most már egyáltalán nem „sub incognito” — nyíltan is megírja, hogy „penes redactionem Ephemeridum Hungaricarum Vien-

³⁷ Corresp.

³⁸ Corresp.

³⁹ Corresp.

⁴⁰ Corresp.

⁴¹ Corresp.

nae Austriae moras agens, et similibus literariis negotiis occupatus" töltötte ekkor idejét.⁴²

DOBSA Ferenc egészen 1795-ig — tehát pozsonyi könyvtárosságáig — mint a *Bétsi Magyar Mercurius* munkatársa kereste meg kenyerét.⁴³ Ebben az esztendőben — mint az előbbiekből kitűnt — DOBSA katolizált és újból ESTERHÁZY püspök támogatását kéri.⁴⁴ És még ugyanebben az esztendőben meg is kapja kinevezését a pozsonyi primási könyv- és kéziratárhoz,⁴⁵ ahol 1799-ig működik, mint beosztott könyvtáros.⁴⁶ Aligha járunk messze az igazságtól, ha új elhelyezkedését ESTERHÁZY Károly püspöknek tulajdonítjuk, aki az előzmények után nyilván közbenjárt a hozzá hasonlóan könyv-értő és könyvgyűjtő, a primási könyv- és kéziratárta hatalmas összegeket fordító BATHYÁNYI József érseknél.⁴⁷

Pozsonyi könyvtárosi életének néhány részletére sikerült fényt deríteni.⁴⁸ Állását 1795. június 1-én foglalta el és ZITKOVSZKY Mártonnal együtt látta el segédkönyvtárosi teendőit. A primási kancellária vezetőjének, SZABÓ Ignácnak jelentéséből — többek között — megtudjuk azt is, hogy DOBSA munkáját teljes megelégedésre látja el, derék embernek tartják. SZABÓ szinte elismeréssel állapítja meg, hogy DOBSÁT újabb adósságok miatt nem zaklatják a hitelezők, de sajnós régi, Bécsből magával hozott adósságait még nem tudta rendezni.⁴⁹ Nem érdektelen, hogy a jelentésből megtudjuk segédkönyvtárosi fizetése mértékét. Évi jövedelme különféle jogcímenek összesen 300 forint összeget⁵⁰ tesz ki, ami nagyjából arányos IVÁNKA Imre 500 forintjával, akit a király „a' kassai Nemzeti Fő Oskolának Királyi Direktorává tenni méltóztatott”.⁵¹ Főnöke CALOVINO József kanonok volt, nagy irodalombarát és kéziratgyűjtő⁵² — az 1790. utáni esztendőkből még buzgó szabadkőműves, egyúttal azonban két irányban is konfidensi szolgálatot teljesít: a primást informálja a páholyokban elhangzottakról, GOTTHARDI rendőrfőnököt pedig GABELHOFER pesti könyvtárigazgató útján a püspöki értekezletek határozatairól.⁵³

Könyvtárosi munkája nem akadályozta meg abban, hogy résztvegyen — mint ablegatus absentium — az 1796. évi országgyűlésen.⁵⁴ Báró VÉTSEY Ignácot⁵⁵ képviselte, de szereplésének nyoma nem maradt reánk.

1799-ben kettős csapás éri DOBSÁT: mindkét patrónusa — BATHYÁNYI József primás és ESTERHÁZY Károly püspök — meghalt. Elhagyja — vagy elhagyni kényszerül —

⁴² Dobsa id. m. 15—16. l.

⁴³ Uo. 16. l.

⁴⁴ Corresp.

⁴⁵ „Anno subsequenti 1795 . . . Regni Hungariae Primas, Iosephus C. a Batthyán, me in sui servitia suscipere dignatur, et me Bibliothecario Excelsiae suae Bibliothecae et Manuscriptorum adsociat” (Dobsa id. m. 16. l.)

⁴⁶ „ . . . als Bibliotheks-Adjunkten” (*Zeitschrift von und für Ungern* 1804, 60. l.)

⁴⁷ SZARVASY M. id. m. 44—46. l.

⁴⁸ A primási levéltár mutatóiban, valamint a BATHYÁNYI-iratok könyvtári csomójában (Batth. Prot. III. No. 18. — Cancellarium suae eminentiae et bibliothecam concernentia) azonban nem fordul elő DOBSA Ferenc neve.

⁴⁹ O. L., Batthyányi-csal. lt., Batthyányi I. József iratai. Személyi iratok 1791—1799.

⁵⁰ „Salaria horum omnium consistunt in singillativis 150 florenis, et totidem titulo victus aplacidatis, insimul itaque in annuis 300 florenis” (uo.).

⁵¹ *Magyar Kurír* 1792. 11. sz. 164. l.

⁵² *Allg. Lit. Ztg., Intelligenzblatt*, 1805. máj. 18., 637. l.

⁵³ BENDA i. m. I. köt., 494, 495, 681. l.; vö. RIMELY C.: *Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Posoniensis*. Posonii, 1880, 284. l.

⁵⁴ „ . . . Sub hoc eodemque tempore, anno 1796. simul, qua Repraesentans, in Generalibus Regni Comitibus Posonii celebratis, comparui” (DOBSA i. m. 16. l.)

⁵⁵ Naponként-való jegyzései az 1796-dik esztendőben . . . Posony sz. kir. várossában Szt. András havának 6dik napjára rendelt Magyar Ország Gyűlésének. Posonyban, 1796, XX. p.

a primási könyvtárat és újból a magyar udvari kancelláriánál kopogtat kérelmével,⁵⁶ helyesebben megismétli hasonló tárgyú, de sikertelenül maradt 1797. és 1798. évi beadványait.⁵⁷ Már 1792-ben is megpályázta ezt a fényes jövővel kecsegtető állást, de akkor elutasították jelentkezését. Ám az időközben katolikussá lett DOBSA — talán különös szolgálatokra is hivatkozhatott — most eredményesen kopogtatott a magas főhatóság küszöbén: a titoktartási eskü letétele után⁵⁸ kancelláriai gyakorlatra bocsátják.

Kancelláriai munkakörét, sikereit vagy kudarcait nem ismerjük; de hogy az itt eltöltött három esztendő sem pergett le a boldogító alkotómunka jegyében, arról visszaemlékezése néhány mondatának keserű kicsengéséből szerezhetünk biztos tudomást. Az 1802. évi külföldre távozását megelőző néhány esztendőt így festi le később: „... az elmúlt három esztendő borzasztó emlékeket idéz fel lelkemben, mennyi bűnös megátalkodottságot, mennyi istentelenséget, mennyi mindenféle bűnt kellett tapasztalnom sorstársaimmal együtt különböző módon.”⁵⁹

Mindez — nyilván megpróbáltatások, csalódások következményeképpen — önvizsgálódásra, belső megújulásra, a korábbi ösvény keresésére utal. Mondanivalója értetetőbbé válik, amikor panaszkodását egy horatiusi költemény, illetve annak egy részlete zárja le és teszi plasztikussá az egész gondolatmenetet:

„Bizton jutalmat nyerhet a hű, aki
hallgatni tud, lám én is elűzöm a
házamból, el könnyű hajómból,
aki fecseg s a Ceres-i titkot
kiadja. Van, hogy Juppiter ingerült;
rosszak közé lők néha igaz-szívűt;
de ritka, hogy a Büntetés (bár
sánta) a bűn mögül elmaradjon.”⁶⁰

A szimbolum világosan utal — egyebek mellett — a szabadkőművesi beavatási szertartásra, a hallgatási kötelezettségre, a fogadalom megszegésének következményeire és szinte a mozarti Varázsfuvola hangulatát idézi. A vershez fűzött jegyzetekben⁶¹ ezt olvashatjuk: „A híres eleusisi Déméter (= Földanya) misztériumokon, ezeken a szent, titkos szertartásokon mindössze beavatottak vehettek részt, s aki az ott látott és hallott dolgokat kifecsegte, súlyos vétket követett el” és „Ha az igaz ember gonosszal kerül egy csónakba, a gonoszra lesújtó büntetés őt is éri.”

HORATIUS citálása azokban az években meglehetősen általános, de éppen a szabadgondolkodó körök orgánuma, a *Magyar Kurir* él — politikai aktualitások kapcsán — HORATIUS idézetével;⁶² TRENCSENYI—WALDAPFEL Imre mindehhez még hozzáfűzi: „az, hogy mit és hogyan fordítanak belőle, jellemző lehet egyéniségükre...”. Mindezt DOBSÁRA alkalmazva, arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy ezzel a horatiusi idézettel önmagába tekintő megbánását, letisztult megítélését juttatja kifejezésre.

⁵⁶ „Franciscus Dobsa supplicat penes Cancellariam hanc Aulicam ad praxim admitti, ut capta majori in rebus gerendis experientia utilia subinde Regi, et Patriae Servitiae praestare possit”. O. L., Canc., Acta gen., 1799:737.

⁵⁷ O. L., Canc., Acta gen., 1797:5181, 6949, 10301; 1798:4322, 4836, 6923.

⁵⁸ „Supplicantem, deposito praevis taciturnitatis Juramento, ad praxim admitti, (O. L., Canc. Acta gen., 1799:737) quod ipsum etiam medio indorsatae dicendum erit.”

⁵⁹ Dobsa i. m. 16. l.

⁶⁰ *Horatius összes versei*. Bilingualis kiadás. Bp. 1961. 185. l. (Illyés Gyula ford.)

⁶¹ Uo. 689. l.

⁶² *Magyar Horatius*. Összeállította TRENCSENYI—WALDAPFEL Imre. Bp. 1943. 186. l.

Valószínű, hogy a haladás eszméihez való visszakanyarodása felé vezető úton a döntő fordulat ezekben az években következett be. Karriervágya 34 éves korára kihimavadt, vagy inkább úgy mondhatnók: helyes irányba terelődött. „Komoly megfontolás után elhatároztam, hogy orvosi tudományt fogok tanulni külföldön, hogy ezáltal az emberiségnek majdan hasznára lehessek és ebben megnyugodva soha se legyen okom megbánni életemet”⁶³.

1802-ben e szándék jegyében, „pro medicinae studio Jenae absolvendo” útlevelet kér⁶⁴ és azt június 12-én meg is kapja. Úticélja — s ez furcsa a viszonylag frissen katolizált embernél — a protestáns magyar ifjúság egyik legkedveltebb alma matere: Jéna. Az, hogy újból a gyengébb, a kevésbé fényes pályát ígérő félhez kötötte a sorsát, egyéb vonatkozásokban is elgondolásra késztet. Több körülményből következtethetünk arra, hogy vagy sikerült jóvátennie korábbi eltévelyedéseit — vagy pedig azok nem jutottak egykori elvbarátai tudomására. Az a tény, hogy Kazinczy nem egyszer barátságosan emlékezett meg róla, egymagában is ezt látszik bizonyítani. A későbbiek pedig bizonyossá teszik, hogy az anyagi zavaraival, a reánehezhető nyomással és sok egyébvel magyarázható, de semmivel nem menthető vargabetű életében csupán epizód — igaz, hosszú és visszatetsző epizód — volt, nem pedig végleges erkölcsi eltorzulás. Azt, hogy egyáltalán útrakelhetett, csak annak köszönhetette, hogy áldatlan anyagi körülményei jobbra fordultak és adósságai rendezése után is maradt akkora összege, hogy abból fedezhette a több esztendő külföldi tanulmányokat. Édesatyja már csaknem egy évtizede meghalt, de ZOLTÁN Annával, az özvegygel — DOBSA Ferenc mostohaanyjával — nem sikerült egyességet létrehozni, bonyolult perek keletkeztek és csak 1800. ápr. 7-én jött létre a kompromisszum a DOBSA-fivérek és a mostohaanya között, melynek eredményeképpen az apai javakat felosztották egymás között⁶⁵. Ezzel, az életét oly hátrányosan befolyásoló anyagi gondoknak is egy időre vége szakadt.

1802. júl. 10-én érkezik meg Jénába⁶⁶ és aug. 23-án⁶⁷ iratkozik be a jénai egyetem orvoskarára. Életének következő — ezúttal harmonikus — szakasza abban a városban játszódik le, amely — GOETHE szellemi irányítása alatt — a napoleoni háborúk viharai között is a tudomány vára maradt.

DOBSA orvosi stúdiumai, publikációi tanulmányunk szempontjából érdektelenekek s ezért csak akkor térünk ki azokra, ha egyéb szempontból is jelentősek.

RUMY Károly Györgyöt 1802. nov. 28-án értesíti DIANOVSKY János Sámuel, hogy „Herr v. Dobsa (ein Catholik, Assessor beim Biharer Comitath), der sich seit einigen Monathen hier aufhält, besucht mehrere medicinische Collegia . . .”⁶⁸. Az 1802. után a nagy német egyetemi városokban — így Jénában is — megfordult SCHEDIUS Lajos⁶⁹ nyilván találkozott DOBSÁVAL, mert lapjában feltűnő melegséggel és részletesen foglalkozik egykori újságíróársával. Mindkét híradása az 1804. évből származik; az elsőben⁷⁰ beszámolót közöl arról, hogy a jénai Mineralogische Societät magyar tudósokat és literátusokat választott be tagjai sorába s ehhez hozzáfűzi: „Alle an obige Mitglieder eingesandte Diplome, sind unterschrieben von dem Präsidenten der Gesellschaft Fürsten Dimitri von Gallizin, vom Vice-Präsidenten, Ober-Berg-Hauptmann v. Trebra, vom Director, Bergrath und Professor Lenz, und vom Secretär der ungrischen Nation Blasko, endlich auch vom Bibliothekar, Franz v. Dobscha (aus dem Marktflecken Bihar

⁶³ DOBSA i. m. 17. l.

⁶⁴ O. L., Canc., Acta gen., 1802:5437.

⁶⁵ O. L., Canc., Acta gen., 1796:5667, 1797:8900, 10300, 1798:4322, 6923, 1800:7758.

⁶⁶ DOBSA i. m. 18. l.

⁶⁷ MOKOS Gy.: *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*. Bp. 1890. 90. l.

⁶⁸ BACHRACH I.: *Rumy Károly György és a jénai egyetem*. Bp. 1942. 60. l.

⁶⁹ DOROMBY K.: *Schedius Lajos, mint német — magyar kultúrközvetítő*. Bp. 1933. 68. l.

⁷⁰ *Zeitschrift von und für Ungern* 1804. V. köt. 55—56. l.

bey Grosswardein gebürtig) des I. Biharer Com. Gerichtstafel Assessor, mehrer gelehrten Gesellsch. in Deutschland⁷¹ ord. Mitglied"; a második⁷² ismerteti DOBSA 1804-ben, Jénában megjelent — bölcseleti és történeti vonatkozásokra is kiterjedő — közegészségtudományi szakmunkáját (ld. 4. jegyz.), mellyel egyébként az *Annalen der Literatur und Kunst in den Österreichischen Staaten*⁷³ is foglalkozik.

Az 1797 dec. 8-án alakult „Mineralogische Societät” a nehéz napoleoni esztendőekben is virágkorát élte. Itt tanított FICHTE, itt tartotta előadásait SCHILLER. Ez a kis német egyetemi város „ekkor a világ egyik szellemi központja volt. Új korszakot hirdető forrongó eszmék keltek benne”.⁷⁴ Hogy a progressziót zászlajára tűző, majd azt megtagadó DOBSA az előzmények után éppen itt köt ki, bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy a két tábor megismerése után végleg a haladót választja. A társaság magyar tagjainak összetétele — legyen bár a tagság mégoly passzív, inkább jelképesen működő — mégis sokat mond a kor ismerői számára. Helyet foglalt benne ARANKA György, BARCZAFALVI Szabó Dávid, DR. SÁNDORFI József, TERTINA Mihály, D'ESTE Victor, BENKŐ Sámuel, FESTETICH György, KULTSÁR István, BESSENYEI György, RUMY Károly György — írók, újságírók, orvosok, egyéb értelmiségiek, egykori jozefinusok, szabadgondolkodók, a magyar szellemi újjászületés lelkes előmozdítói. 1804-ben, GALICIN herceg halála után már GOETHE a társaság elnöke — aki ezekben az években még aktív módon vezeti, LENZ közreműködésével, az ügyeket — és mint KAZINCZY soraiból is látni fogjuk, a tagsági okleveleken a német költőóriás mellett ott szerepel DOBSA kézjegye is.⁷⁵

Több más kisebb-nagyobb jelentőségű jénai szereplésének is nyomát találjuk, de ezeknél — személyi vonatkozásuknál fogva — jelentősebbek azok a levelezési fragmentumok, melyek KAZINCZY Ferenc részéről maradtak reánk, még akkor is, ha jelentésükre ma már olykor csak következtetni tudunk.

Alig egy évvel szabadulása után, 1802 nov. 27-én KAZINCZY levelet ír jóbarátjának és jogtanácsosának, NAGY Gábornak, mely teljes egészében DOBSÁVAL kapcsolatos: „Dobsa Ferenc sürgeti a' pénzt Jénából, és ígér mindent. Az Urat nem eresztik a' Debreczeni lánczok, én pedig indulok Regmeczre, 's e' szerint nem tehetek egyebet, mint azt, hogy kérjem, méltóztassék az ide zárt Testimonialis megfontolása után, a' formulát úgy concinnálni, hogy Dobsa a' Dresdai vagy Gothai Cs. K. Minister előtt a' fassiót megtehesse, 's írjon neki az Úr egy instructiót, mit tegyen. Ezt a' pakétot osztán méltóztassék az Úr postán Regmeczre küldeni, hogy onnan néki és a Kapitány bátyjának kezébe juttathassuk. Áldást a kezdettekhez. Adieu”.⁷⁶ Mindehhez a szerkesztő — DOBSÁVAL kapcsolatosan — hozzáfűzi: „Miért sürgette a pénzt s mit ígért: mindez teljesen homályos, mivel Kazinczynak ez ügyben más levelét nem ismerjük”.⁷⁷ Ezzel annyiban egyetérthetünk, hogy az ügylet tárgyát, részleteit valóban nem ismerjük, de egyébként bizonyosra vehetjük, hogy — esetleg családi hagyatéki osztozkodás utójátékát képező — adásvétel forog szóban; az ügyvéd (NAGY Gábor) fogalmazzon meg egy erre vonatkozó okiratot

⁷¹ ti. a jénai Mineralogische Societätnek, a Societas Latinae Jenensisnek, majd később a vesztfáliai kir. Orvosi Társaságnak, az Altenburgi Botanikai Társaságnak, a svájci Orvosi és Sebészeti Társaságnak

⁷² *Zeitschrift von und für Ungern*. 1804. VI. köt. 60. l.

⁷³ 1804. nov. 1 (121.) sz., 392. l.

⁷⁴ BENEDEK K.: *A jénai ásványtani társaság magyar tagjai. Levelek a magyar felújulás szellemi életének történetéhez*. Bp. 1942. 2. l. — Vö. FEYL, Othmar: *Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgesch. der Univ. Jena*. Wissenschaftliche Ztschr. der Fr. Schiller-Univ., Jena, Jgg. 3., 1953/54, Heft 4/5, 425—426. l.

⁷⁵ Vö. még BENEDEK K. i. m. 41. l. Innen is kitérünk GOETHE-kapcsolatai.

⁷⁶ KAZINCZY Ferenc levelezése. (A következőkben: KAZINCZY-lev.) II. köt. 513. l.

⁷⁷ KAZINCZY-lev., II. köt., 603. l.

az ügylet tárgyában, melyet DOBSA a drezdai vagy gothai csász. kir. követ előtt fog aláírni.⁷⁸ Feltehetően erre utalnak KAZINCZYNak az ezt követő esztendőben NAGY Gáborhoz („Ha a' Jéni Doctor úgy ír, a hogy kell, írjon az Úr utánam Bécsbe”⁷⁹), valamint édesanyjához („...a' Doctor fiú az a DOBSA Ferenc Saxoniában nem felel...”⁸⁰) írt levelei.

Ugyancsak 1803-ból maradt reánk Johann Georg LENZnek, a Mineralogische Societät igazgatójának nem vitásan DOBSA sugalmazására KAZINCZYhoz intézett levele: „Eure Hochwohlgeboren bitte um Hochgeneigte Erlaubniss Dero wichtigem Geschäfte nur auf dem Augenblick unterbrechen zu dürfen, da ich mir die Ehre gebe, Ihnen, in Namen der Societät beyligendes Diplom gehorsamst zu überreichen. Wir schätzen uns übrigens glücklich in Euren Vornehmen Person einen warmen Beförderer unserer gemeinnützigen Zwecke künftig verehren zu können”.⁸¹

KAZINCZY először szinte bosszúsán utasítja el az illetéktelennek tekintett kitüntetést és saját kezével ezt jegyzi a levél végére: „Ezt a' levelet a' Diplomával együtt vettem Debreczenben a' NAGY Gábor úr szobájában. Azonnal írtam DOBSA Ferencnek Jénába, hogy én a' Mineralogiához annyit tudok mint az Arabiai nyelvhez és Heraldicához, következképpen a' nekem nyújtott megtisztelést el nem fogadhatom”.⁸² És vissza is küldte a diplomát. Annál érdekesebb, hogy alig néhány évvel később maga törekszik a tagsági oklevél megszerzésére, amint az RUMY Károly Györgyhöz intézett 1808. máj. 6-i leveléből kitűnik: „Den unseligen *Dobsa* wahrlich sehr unselig! — habe ich einst das Diplom der Mineralogischen Gesellschaft zurück geschickt, weil ich mich zur Mineralogie gar nicht verstehe. Aber nach dem jetzt, diese Diplomen *Gothe unterschreibt* . . . so könnte ich die unverschämte Tollheit begehen, die Aufnahme darin zu suchen”.⁸³

Az utolsó KAZINCZY-levél, melyben DOBSA-vonatkozást találunk, 1809 dec. 13-ról származik és szintén RUMY a címzettje: „...Den herzlichsten Dank für die Bestellung der Übersetzungen von Sallust und die Anfrage, wegen den Kupferstich, so wie auch wegen der Nachricht von *Dobsa* . . .”⁸⁴ Ebben az időben *Dobsa* már Oroszországban élt — a „Nachricht von DOBSA” kétséget nem tűrően csak erre vonatkozhatott.⁸⁵

DOBSA 1808 nov. 6-án Pétervárról levelet írt GOETHE bizalmasához, LENZhez. Leveléből megtudjuk, hogy hol tartózkodik, azt is, hogy mikor kapta kézhez meghívását — de hogy mikor vert benne gyökeret a távozás szándéka, arra vonatkozólag nincs adatunk. Annyi bizonyos, hogy Jéna volt e korban — Göttinga mellett — a magyar és az orosz ifjúság kapcsolatfelvételének legfontosabb színhelye. Egyetemen a külföldet elsősorban magyar és orosz diákok képviselik — a helybeli tudományos társaságok vezetőségében is a házigazda németekkel egyenlő arányban szerepelnek a magyarok és oroszok,⁸⁶ köztük szép számban olyanok, akik hazájukba visszatérve, vezető helyet foglaltak el a tudományos vagy politikai életben.

⁷⁸ Hasonló atyafiságos osztozkodásról van szó KAZINCZYNak DOBSA Lászlóhoz — DOBSA Ferenc testvérbátyjához — írt, 1812. dec. 22-én kelt levelében is (Kazinczy-lev., X. köt., 203. l.)

⁷⁹ KAZINCZY-lev. III. köt. 62. l.

⁸⁰ KAZINCZY-lev. XXII. köt. 62. l.

⁸¹ KAZINCZY-lev. XXIII. köt. 68. l.

⁸² Uo.

⁸³ KAZINCZY-lev. V. köt. 423. l.

⁸⁴ KAZINCZY-lev. VII. köt. 150. l.

⁸⁵ RUMY és DOBSA — akik nem csupán névleges tagjai voltak a Mineralogische Societätnek, hanem valóban vonzódtak e tudomány iránt (vö. *Tanulmányok a magyar — orosz irodalmi kapcsolatok köréből*. I. köt. Bp. 1961. 116—117. l.) — e levelezésből is megállapíthatóan tartós kapcsolatban álltak egymással. DOBSA nyomán RUMY — egykor szintén POTKONITZKI tanítványa — is Oroszországba akart távozni — „kecsgettette több magyar eredetű Oroszországba vándorolt kollégájának méltatása”. (Kőrösy L.: *Rumy élete*. Bp. 1880. 53. l.) Mint ismeretes, ez a terv nem valósult meg.

⁸⁶ FEYL i. m. 425—426. l.

Dobsa levelének egyes részletei fényt derítenek oroszországi kapcsolataira, kiérkezésének részleteire: „...Mein Engagement nach Russland zu kommen, habe ich in Dresden im vorigen August Monath erhalten. Da ich hier ankam, habe ich meine alte Freunde besucht, unter andern Herrn von Orlay, Hof Medicus und beständiger Secretair der Medizinischen Academie. Er und die anderen HE. Hofrätthe v. Kukolnik, v. Lódy und v. Palugyánszky sagten mir, dass Sie die Diplome der h. Mineralog-Societät bis zur Stunde nicht erhalten haben, wo ich ganz bestimmt weiss, dass wir selbe vor drey Jahren noch hierher zugeschickt haben.⁸⁷ Der Hofrath v. Orlay wollte schon deshalb an Sr Excellenz Geh. R. v. Göthe, mit dem er seit zwey Jahren in genauer Verbindung steht schreiben” — majd személyes jellegű közlemények után az aláírás: *Dr. Franz v. Dobscha*’.

Ha ehhez a konvencionális, baráti hangú, valójában mégis sokat mondó levélhez hozzáfűzzük FESSLER Ignác Aurél önéletrajzának⁸⁸ egy rövid passzusát, akkor a két forrást egybevetve fontos megállapításhoz jutunk. A Németországból kiüldözött és Oroszországban menedéket kapott FESSLER Ignác Aurél, a kiváló magyar történész a kor szabadkőműves mozgalmainak reformálója a következőképpen írja le 1809 dec. 8-i megérkezését Pétervárra: „...Das behagliche dieser Eindrücke wurde beträchtlich erhöht durch die herzliche und freudige Aufnahme bei meinem ehemaligen Schüler, Professor Lodi, bei welchem sich bald meine übrigen Landsleute, Balugyansky, Dobsa und noch zwei meiner ehemaligen Schüler, Orlay und Kukolnik versammelten...”, majd a következő mondatokban ADELUNGgal, KÖHLERrel, ELLISENNel, PESAROVIVS-szal, HAUENSCHILDDel és Alekszandr TURGENYEVvel való találkozására tér rá.

Mindenek előtt figyelemreméltó, hogy DOBSA — LENZhez írt leveléből kitűnően — ugyanazokkal az Oroszországban élő magyarokkal állt kapcsolatban, akiket FESSLER nevezett meg. De — ezen túlmenően — a DOBSA és a FESSLER által felsorolt névsorban szereplő személyeket egy közös ismérv köti össze: mind tagjai az Oroszországban akkor virágzó szabadkőműves mozgalomnak, a későbbi dekabrizmus melegágyának.⁸⁹

FESSLER híradásával — mely ha nem is bizonyítja, de erősíti azt a feltevésünket, hogy DOBSA gyökeresen szakított élete sötét szakaszával és visszatalált eredeti egyéniségéhez — véget ér a közvetlen adatok viszonylagos bősége. DOBSA leveléből még az tűnik ki, hogy első benyomásai nem voltak kedvezők és hiányos orosz nyelvismeretei is nyomasztóan hatottak rá. Úgy látszik azonban, hogy hamarosan magára talált, mert 1808-ban már mint a 12. rangosztályba sorolt orvos működik Pétervárott.⁹⁰

Pétervári éveinek történetét még nem sikerült rekonstruálni, csak annyi bizonyos, hogy a gyakorló orvosok névsorában⁹¹ 1813-ig szerepel. AGÁRDI Ferenc érdekes összefoglalásában⁹² megállapítja, hogy „...a XIX. század kezdetén egy Dobsa nevű szabadkőműves orvos élt Szentpéterváron” — anélkül azonban, hogy forrását megjelölne⁹³ DOBSA Ferenc fivérének egy ma is élő leszármazottja 1958. szept. 29-én kelt, hozzám írt levelében — édesatyja feljegyzésére hivatkozva — a következőkről tájékoztatott: „*Dr. Dobsa*

⁸⁷ Ebből kitűnik, hogy DOBSA már 1805-ben (de valószínűleg már régebben) kapcsolatban állt az oroszországi magyar tudóskolóniával. Vö. SCHULTHEISZ E. — TARDY L.: *Fejezetek az orosz — magyar orvosi kapcsolatok múltjából*. Bp., 1960, 138, 143. l.

⁸⁸ *Dr. Fessler's Rückblicke auf seine siebenjährige Pilgerschaft*. II. Aufl. Leipzig, 1851, 222. l. — Vö. HOLÉCZY M.: *Fessler Ignác Aurél élete* (kéziratban). OSzK-kézirat-tár, 657. Quart. Hung.

⁸⁹ Vö. PYPIN A. N.: *Quellen u. Beiträge zur Geschichte der Freimaurerlogen Russlands*. Riga, 1896, passim.

⁹⁰ ЦИТАЛ Медицинский департамент, "Российский медицинский список"

⁹¹ Uo.

⁹² AGÁRDI F.: *Magyarok a cári Oroszországban*. Bp. 1955. 34. l.

⁹³ Szóbeli érdeklődésemre a szerző közölte, hogy egy 1848. előtti magyar sajtóorgánumból merítette értesülését; vonatkozó feljegyzése azonban elkallódott

Ferenc (nagyapámnak *Tisza Kálmán* volt miniszterelnöktől nyert információja szerint) . . . Szentpétervárra került, innen szabad eszmékért Szibériába száműzetett és ott nyoma veszett". Ez a közlés összhangban áll AGÁRDI értesülésével, illetve kiegészíti azt. Mindez azonban ezidőszerint adatszerűen nem bizonyítható.

DOBSA Ferenc életében túl nagyok az ellentmondások ahhoz, hogy az adott kerek között végleges profilt rajzoljunk meg róla. Sajtótörténészeink feladata lesz, hogy előbb megállapítsák, mily mértékben vett részt a *Bétsi Magyar Mercurius* szerkesztésében, cikkei megírásában, irányvonala kialakításában, majd ezt követően kijelöljék helyét a magyar sajtótörténet korai fejezetében.

Így megelégszünk azzal, ha DOBSA életpályáját összegezve, annak a meggyőző-désünknek adunk kifejezést, hogy korai sajtónknak és könyvtárügyünknek ez a homályból felmerült szereplője rendkívül nagyműveltségű, táglátókörű, enciklopédikus alkatú egyéniség volt, veretes magyarsággal író kitűnő stilisztá, aki mint ember — vagy ha úgy tetszik mint politikus — az ország sorsalakulásának döntő szakaszában (a jozefinizmus elhalásának s az azt követő reakciónak éveiben) külső körülmények és belső, emberi hibák következtében gyengének, elvtelennek, opportunistának bizonyult, ám éppen a reakció fokozódásának idején visszatalált önmagához és ismét a haladás zászlóvivői közé állt be.

TARDY LAJOS

A könyvforgalmi zár (1915—1918). A magyar királyi minisztérium 5.483/M.E. sz. rendelete „Az időszaki lapok és más sajtótermékek ellenőrzéséről” 1914. július 27-i dátummal jelent meg a *Belügyi Közlönyben*.¹ Az ugyanazon napról keltezett 5. 484/M.E. rendelet beszünteti a „hadviselés érdekeit veszélyeztető belpolitikai lapokat”, s néhány hónappal később rendelet szabályozza a levélcenzúrát:

„A katonai érdekek megóvása céljából a külföldre menő összes postai küldemények katonai ellenőrzésnek vannak alávetve. Ennek következtében: 1. A külföldre szóló összes közönséges és ajánlott leveleket ezentúl nyitva kell postára adni, illetőleg a levélgyűjtő szekrénybe dobni” — mondja ki a „Külföldre szóló levelek nyitva feladása” 1919/B. sz. rendelet².

Az 5.485/M. E. sz. rendelet megtiltja a szerbiai lapok behozatalát, majd néhány nappal később az 5.858/1914. M. E. sz. rendelet ezt a tilalmat kiterjeszti Oroszországra is. Még a háború első hónapjában megjelenik „Az igazságügy, belügy és kereskedelemügyi miniszterek rendelete a sajtótermékek és időszaki lapok ellenőrzésének szabályairól” (12.001/1914. I. M. E.), majd a külföldi sajtótermékek ellenőrzéséről (5.720/1914. M. E.).³

1914 decemberében már „. . . önként értetődik, hogy a velünk ellenséges viszonyban levő országokba hírlapelőfizetést nem szabad elfogadni.”⁴ Az Egyesült Államokra ekkor

¹ *Belügyi Közl.* 1914. (19. évf.) 35. sz. 484. l.

² *Magyar Királyi Posta és Távirtdai Rendeletek Tára* (továbbiakban: PTRT) 1914. okt. 14. 411. l.

³ *Rendeletek Tára*. 1914. 2. köt. 1466. l.

⁴ *Külföldi hírlapok és folyóiratok vételárainak megváltoztatása*. — 22.212. v. sz. rend. PTRT 1914. 141. l.

még nem vonatkozik a tiltó rendelkezés, bár az Amerika felé irányuló tranzit-forgalom nehézségei miatt átmenetileg itt is fennakadás van a postai szállításokban.⁵

A *Posta és Távirtdai Rendeletek Tára* szerint 1915. március 26-án ilyen a „külfölddel fennálló posta és távirtda forgalom átnézete”:

Levelek küldhetőik: Németországba, Belgium egyes helyeire, Törökországba és a semleges országokba.

Csomag feladható: az Amerikai Egyesült Államokba, Bulgáriába, Dániába, Görögországba, Luxemburgba, Németalföldre, Németországba, Norvégiába, Olaszországba (beleértve Libiát), Romániába, Svájcba, Svédországba és Törökországba.

„Könyvet tartalmazó csomagokat azonban csak a vallás és közoktatásügyi m. kir. minister úr megbízottja által történt megvizsgálás és jóváhagyás után” lehet feladni.⁶

Alig két hónappal később, 1915. május 24-én lép életbe az a háború egész idején fennálló összminisztériumi rendelet, amely megtiltotta minden, ellenséges országokból érkező sajtótermék kézbesítését:

„A m. kir. ministerium a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott 1912: XIII. t. — c. 11. §-ában nyert felhatalmazása alapján a következőket rendeli: A Szerbiából érkező időszaki lapok behozatalának és terjesztésének eltiltásáról és az onnan érkező más sajtótermékek ellenőrzéséről és lefoglalásáról szóló 5.485/1914. M. E. számú kir. ministeriumi rendeletben foglalt rendelkezések . . . megfelelően kiterjesztetnek a többi ellenséges államokból érkező időszaki lapokra és más sajtótermékekre is”⁷

E rendelet „alapos” végrehajtásáról és kezdeti szervezetlenségéről kapunk adatot a postaügyi miniszter ugyanazon év szeptemberében kiadott rendeletéből:

„Tudomásomra jutott, hogy egyes postahivatalok raktáron őriznek ellenséges államokból eredő csomagokat.

Felhívom a postahivatalokat, hogy a náluk bármely okból netán őrizetben levő, ellenséges országokból eredő csomagokat kísérőirataikkal együtt, haladék nélkül a budapesti 70. sz. postahivatalhoz küldjék el.

Az ily küldeményeket esetleg terhelő vámdíjakat a háború befejezéséig a függő vám-telek között kell nyilvántartani.”⁸

A rendeletből két fontos következtetést vonhatunk le. Az egyik az, hogy a külföldről érkező csomagokat nem küldik vissza, nem semmisítik meg, hanem a háború végéig őrzik — s hogy ennek a lassan több vagonnyi csomagnak — köztük a könyveknek és a folyóiratoknak — a kezelője kezdetben a budapesti főposta (majd helyhiány miatt a különböző vámhivatalok, sőt, néhány kisebb vidéki postahivatal is).

A külföldi propaganda elleni védekezés olyan erőteljes, hogy 1916-ban a belügy-minisztérium külön felhívja a figyelmet a Magyarországon elesett, vagy ott fogolyként tartózkodó idegen katonáktól szármányolt nyomtatványok beszolgáltatására.

⁵ A 600/B. eln. sz. utasítás megtiltja, a 22.601. v. rend. 1914. decemberében feloldja, majd a 19.289. sz. rend. 1915. okt. 26-án végleg megszünteti a csomagforgalmat az Egyesült Államokkal.

⁶ PTRT 1915. márc. 30. 103—104. l.

⁷ *Belügyi Közl.* 1915. máj. 30. 555. l.

⁸ PTRT 1915. szept. 9. 261. l.

„... az ellenségtől zsákmányolt nyomtatványokat és kéziratokat ... sokan megtartják, illetőleg museumoknak, könyvtáraknak, könyvkereskedőknek stb. eladják vagy oda ajándékozzák. ... Utasítom Alispán/Polgármester urat, hogy minél szélesebb körben tegye közhírré, hogy az ellenségtől zsákmányolt nyomtatványok és kéziratok beszolgáltatási kötelezettség szempontjából a katonai felszerelési tárgyakkal egy tekintet alá esnek, azokat tehát ... a legközelebbi katonai parancsnokságnak ... be kell jelenteni ...”⁹

A háborús szellem hivatalos egyeduralmának és mindenre kiterjedő figyelmének s a kor közhangulatának is kevés olyan szemléletes bizonyítéka van, mint az az 1915 augusztusában hozott rendelet, amelynek már elegendő csak a címét idézni: „A mielőbbi békéért való imákat tartalmazó csomagoknak a gyanús tartalmú csomagok módjára való kezelése”.¹⁰

A levelek ellenőrzéséről, a küldemények kézbesítéséről, a sajtótermékek betiltásáról és az ellenséges külföldi országokkal szemben felállított sajtótermék behozatali tilalomról hozott rendeleteket csak a KÁROLYI-kormány 1918. november 5-én kelt 4.802/1918. M. E. sz. rendelete helyezi hatályon kívül.¹¹

Az ellenséges országokból származó könyvek és folyóiratok behozatalát tiltó rendelkezések a háború egész idejére alapvetően meggátolták és megakadályozták a mind jobban megalapozott külföldi kulturális kapcsolatok érvényesülését. A behozatali és kézbesítési tilalom mindenképp a könyvtárakat, a könyvkereskedéseket és a kiadókat, mint az irodalmi termékek közvetítőit érintette. Talán nem túlzás, ha azt állítjuk, e rendelkezések a legkárosabban a könyvkiadásra hatottak. A megcsappant irodalmi termelés és a külföldi irodalom iránti érdeklődés egyaránt arra kényszerítette a kiadókat, hogy lehetőleg több fordítást jelentessenek meg. Választék hiányában még a legjobb és legszíneloniasabb kiadóknak sem volt lehetőségük a külföldi irodalom alkotásai közül azokat beépíteni a magyar irodalmi életbe, amelyekre elsősorban szükség lett volna. Mert fordítanivaló azért természetesen érkezett — elsősorban Svájcban keresztül, főleg 1916-ig.

A kor legkiemelkedőbb rangú s legkiterjedtebb külföldi kapcsolatokkal rendelkező könyvkereskedésének, a GRILL-cégnek volt munkatársa, GERGELY Rezső szerint nagyon érezték a külföldi könyvek beszerzésének nehézségét, de a tiltott angol, francia, majd később amerikai irodalommal úgy látták el vevőiket — például a budapesti nagy könyvtárak jelentős részét is —, hogy svájci kintlevőségeik terhére a világ minden tájáról rendeltek könyvet s ezeket Svájcban — azaz semleges országon — keresztül juttatták el címükre. De a könyvtári kapcsolatok is elősegítették ideig-óráig a külföldi könyvés folyóiratanyag behozatalát, a Városi Könyvtár és a Széchényi Könyvtár például 1915-ben még rendszeresen kapott könyvet — Svájcban keresztül — az angol nyelvterületről.

Az évek során a postahivatalok és a vámhatóságok raktáraiban hatalmas könyvanyag halmozódott fel. „A háború alatt a cenzúra által visszatartott könyvesomagok kiadása ügyében — miután a forradalom a cenzúrárt teljesen elsöpörte — egyesületünk azonnal megtette a szükséges lépéseket — számol be a Corvina 1918 novembere végén a Könyvkereskedők Egyletének intézkedéseiről. — A háború hosszú tartama alatt ugyanis igen tekintélyes értéket képviselő könyvtömeg halmozódott fel a vámhivatalok és posták raktáraiban, azért, mert a régi rezsim politikai okokból nem akart semleges és ellenséges könyveket a magyar olvasóközönség kezébe juttatni” — írja a lap, majd biz-

⁹ 5.331/1916. B. M. sz. körrendelet. *Belügyi Közl.* 1916. (21. évf.) okt. 8. 1098—9.1

¹⁰ 52.787. sz. rend. PTRT, 1915. aug. 24. 243. l.

¹¹ A sajtószabadságot korlátozó háborús rendeletek hatályon kívül helyezése. 4.802/1918. M. E. *Belügyi Közl.* 1918. nov. 17. 1562. l.

tatóan hozzáteszi: „...megvan a remény arra, hogy mihamarább a könyvkereskedők kezébe jutnak a 4 és fél év óta visszatartott csomagok.”¹²

A Könyvkereskedők Egylete már 1918-ban felveszi a kapcsolatot a német könyvkereskedőkkel a könyvbehozatal megszervezése és biztosítása érdekében. A könyvimport széles körű, minden nyelvterületre kiterjedő megszervezése azonban a Tanácsköztársaság érdeme. Június elején — VARGA Jenő, a Népgazdasági Tanács elnökének felhatalmazása alapján — megbízták GERGELY Rezsőt, a GRILL-cég üzembiztosát a külföldi könyvek beszerzési tervzetének kidolgozásával. A javaslatot elfogadták s GERGELY Rezső még ugyanabban a hónapban kiutazott Svájcba, ahol angol, francia és német kiadókkal és könyvkereskedőkkel tárgyalva megalapozta a folyamatos könyvbehozatal, s ugyanakkor a Szellemi Termékek Országos Tanácsa megbízásából mintegy 110 ezer márká értékben könyveket is vásárolt a könyvtárak és a könyvkereskedések részére.¹³

A háború alatt visszatartott könyveket 1918. végén árusítani kezdték a könyvkereskedések. A következő nyáron ismét hatalmas idegen nyelvű könyvanyag került forgalomba s a következő években az idegen könyvanyag behozatala rendszeressé vált. Ez a nagy és folyamatosan érkező külföldi irodalom volt az alapja és az oka már 1918-ban is a fordításirodalom számottevő növekedésének.

PÁRICSY PÁL

¹² *Corvina*. 1918. nov. 30. 176. l.

¹³ KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye*. Bp. 1959. 152—153. l.